

โครงการวิจัย

“งานพรรณนาการเดินทางว่าด้วยราชอาณาจักรสยามโดยชาวฮอลันดาในคริสต์ศตวรรษที่ 17”

(Dutch Travel Literature on the Kingdom of Siam in the Seventeenth Century)

โดย

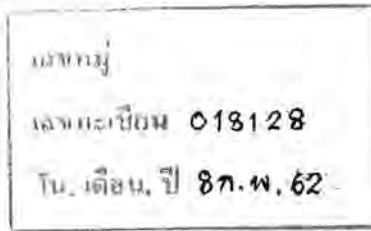
อาจารย์ ดร. กาวรรณ เรืองศิลป์

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงการวิจัยนี้สนับสนุนโดย

กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของประเด็นศึกษา

“งานพรรณนาการเดินทาง” (travelogue หรือ travel literature) เป็นประเภทของงานนิพนธ์ที่เป็นที่นิยมและเสพกันอย่างแพร่หลายในยุโรป ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20 ขณะที่การเดินทางท่องเที่ยวนอกทวีปยุโรปยังเป็นเรื่องที่ยากคั่งอยู่ในหมู่นักเดินทางน้อยและการเข้าถึงประสบการณ์ทางอ้อมผ่านสื่ออย่างภาพถ่ายและภาพเคลื่อนไหวยังไม่เกิดขึ้น งานเขียนลักษณะนี้จึงเป็นมากกว่าเพียงการบันทึกประสบการณ์การเดินทางของผู้เขียน ไปยังต่างแดน ผู้เขียนมีพันธกิจในการทำให้ผู้อ่านสามารถจินตนาการตามตัวอักษรจนเกิดประสบการณ์ของการท่องเที่ยวด้วยจินตนาการ

ในการที่จะทำให้อ่านเกิดสิ่งที่ในปัจจุบันเรียกว่า “ประสบการณ์เสมือน” ผู้เขียนจำเป็นต้องให้รายละเอียดต่างๆ ที่เกี่ยวกับดินแดนและผู้คนที่ตนรายงานถึง ที่สำคัญ คือ ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ ข้อมูลทางประชากรศาสตร์ รวมไปถึงจารีตประเพณี วิถีชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสิ่งที่แตกต่างจากของชาวยุโรปเองซึ่งเป็นจุดดึงดูดสำหรับผู้อ่านที่กระหายใคร่รู้เรื่องแปลก งานพรรณนาการเดินทางได้รับการให้คุณค่าว่าเป็น “งานชาติพันธุ์วรรณา” (ethnography) และถูกใช้เป็นแหล่งข้อมูลในงานวิชาการศาสตร์สาขาต่างๆ ซึ่งรวมถึงการศึกษาทางประวัติศาสตร์

อย่างไรก็ตาม มีข้อพึงระวังในการใช้งานพรรณนาการเดินทางหรืองานชาติพันธุ์วรรณา อย่างแรกคือผู้เขียนอาจไม่ได้รายงานข้อมูลอย่างถูกต้องเนื่องมาจากความผิดพลาดในการเข้าถึงข้อมูลหรือจากอคติของผู้เขียนเอง ผู้ผลิตงานหลายคนหวังผลประโยชน์จากการตีพิมพ์งานของตน ดังนั้นจึงไม่เพียงมีบทบาทชี้้นำผู้อ่านด้วยข้อมูลของตน แต่อาจพยายามตอบสนองความต้องการบริโภคข้อมูลของผู้อ่านซึ่งทำให้ต้อง

เลือกนำเสนอสิ่งที่คิดว่าผู้อ่านต้องการและงดเว้นเสนอสิ่งที่คิดว่าผู้อ่านไม่ต้องการ และอาจถึงขั้นที่ต้องสร้างเรื่องเพื่อให้ผู้อ่านพอใจ บางครั้งก็ชวนให้สงสัยว่าผู้เขียนอาจไม่เคยไปเยือนสถานที่ที่เขาอ้างว่าเคยไปเยือน ในหลายกรณีผู้เขียนก็ยอมรับเองว่าเขียนงานขึ้นด้วยข้อมูลจากแหล่งอื่นที่ไม่ใช่ประสบการณ์ตรงของตน นอกจากนี้ การจะใช้ภาพประกอบที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเหล่านี้เป็นหลักฐานอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ก็สมควรกระทำด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง เพราะส่วนใหญ่แล้วรูปภาพเหล่านี้วาดขึ้นโดยนักวาดภาพมืออาชีพที่ผู้พิมพ์หนังสือว่าจ้างมาเพิ่มสีสันให้กับหนังสือ ซึ่งศิลปินเหล่านี้อาจไม่ได้มีประสบการณ์ตรงกับสิ่งที่หนังสือกล่าวถึงและอาจถ่ายทอดข้อมูลได้ไม่ถูกต้อง

ในโครงการวิจัยนี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษายานพรรณนาการเดินทางว่าด้วยเรื่องราชอาณาจักรสยามหรืออยุธยา ที่ผลิตโดยชาวฮอลันดาที่เป็นลูกจ้างของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาหรือวีไอซี (Verenigde Oost-Indische Compagnie/The United East India Company, VOC) ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ว่าให้ภาพของอยุธยาอย่างไร ซึ่งภาพนี้คือภาพที่ชาวยุโรปที่ได้อ่านงานเหล่านี้ในช่วงเวลาเดียวกันรับรู้เกี่ยวกับราชอาณาจักรสยาม

โครงการวิจัยนี้เป็นการศึกษาต่อเนื่องจากงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของผู้วิจัยเรื่อง Dutch East India Company Merchants at the Court of Ayutthaya: Dutch Perceptions of the Thai Kingdom, c. 1604-1765 (Leiden: Brill, 2007) ซึ่งเป็นการวิเคราะห์มุมมองของชาวฮอลันดาต่อราชสำนักอยุธยาในคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 เน้นการใช้รายงานและจดหมายภายในของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเป็นหลัก ซึ่งเป็นการบันทึกที่ใกล้ชิดกับเหตุการณ์หรือสิ่งที่สังเกตการณ์มาก โดยที่ใช้หลักฐานประเภทงานพรรณนาการเดินทางเพียงจำกัดในเฉพาะบางหัวข้อที่สัมพันธ์โดยตรงกับหัวข้อวิทยานิพนธ์เท่านั้น เอกสารบริษัทเหล่านี้มีจุดประสงค์หลักเพื่อการสื่อสารและแลกเปลี่ยนข้อมูลภายในบริษัท เป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่มีการถ่ายทอดความรู้จากลูกจ้างบริษัทรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง เอกสารบริษัทส่วนหนึ่งถูกนำไปตีพิมพ์เป็น

งานพรรณนาการเดินทางที่มีจุดมุ่งหมายในการเผยแพร่ต่อสาธารณะผ่านการตีพิมพ์และการจัดจำหน่ายให้
ได้กว้างขวางที่สุดเท่าที่จะทำได้

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษางานพรรณนาการเดินทางว่าด้วยราชอาณาจักรสยามของชาวฮอลันดาที่เป็นลูกจ้างของ
บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาที่ได้มาอาศัยหรือมาเยือนอยุธยา ที่เขียนขึ้นในคริสต์ศตวรรษ
ที่ 17
2. เพื่อศึกษาภาพของราชอาณาจักรที่สะท้อนอยู่ในงานเหล่านี้
3. เพื่อศึกษาการมีปฏิสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรม (cultural interaction) ระหว่างชาวฮอลันดาและชาวไทย
สมัยอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการรับรู้ของชาวฮอลันดาที่มีต่อราชอาณาจักรอยุธยา

1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ข้อมูลทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับราชอาณาจักรอยุธยาจากงานพรรณนาการเดินทางของชาว
ฮอลันดาที่เป็นลูกจ้างของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาที่เขียนขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 17
2. ข้อมูลทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรม (cultural interaction) ระหว่างชาว
ฮอลันดาและชาวไทยสมัยอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการรับรู้ของชาวฮอลันดาที่มีต่อ
ราชอาณาจักรอยุธยา

เลขหมู่
เลขทะเบียน 018128
รับ. เฉล.ย. ปี 8 ก.พ. 62

1.4 ขอบเขตของการศึกษา

งานวิจัยนี้เลือกศึกษางานเขียนประเภทงานพรรณนาการเดินทางที่ให้ข้อมูลรอบด้านเกี่ยวกับราชอาณาจักรอยุธยาที่เขียนโดยชาวฮอลันดาที่เป็นลูกจ้างของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา งานที่นำมาศึกษาครอบคลุมช่วงเวลาคริสต์ศตวรรษที่ 17 เรียงตามปีที่เขียนหรือตีพิมพ์ ดังนี้

(1) Cornelis van Nijenrode

“Remonstrantie en verthoninge der gelegentheyt des coninckrijx van Siam mitsgaders haeren handel ende wandel ende waar de negotie meest in bestaet etc.” *Kroniek van het Historisch Genootschap Gevestigd te Utrecht*, 10 (1854): 176-91.

คอร์เนลิส ฟัน ไนเจินโรเด ทำหน้าที่หัวหน้าสถานีการค้าของบริษัทวีโอซีในอยุธยา ระหว่างปี 1611-1612 และ 1617-1621 เขียนงานชิ้นนี้ขึ้นเมื่อ 1621 ถือเป็นงานแนวชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยสยามชิ้นแรกของชาวฮอลันดา ฉบับแปลภาษาอังกฤษที่ใช้อ้างอิงในที่นี้ได้รับความอนุเคราะห์จากผู้แปล Dr Han ten Brummelhuis ฉบับสมบูรณ์กำลังอยู่ระหว่างการตีพิมพ์

(2) Joost Schouten

‘A Description of Siam’. In François Caron and Joost Schouten, *A True Description of the Mighty Kingdoms of Japan and Siam*, tr. Roger Manley and ed. C. R. Boxer. London: Argonaut Press, 1935.

ต้นฉบับ *Notitie vande situatie, regeeringe, macht, religie, costuymen, traffijcquen ende andere remercquable saecken des Coninghrijcks Siam*. 's Gravenhage: Aert Meuris, 1638.

โยสต์ สเตาเดิน เป็นหัวหน้าสถานีการค้าของบริษัทวีโอซีในอยุธยา ระหว่างปี 1633-1636 โดยที่ได้ทำหน้าที่ผู้ช่วยหัวหน้าสถานีการค้ามาก่อนหน้านั้นด้วย งานชิ้นนี้เขียนขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1636 ถือเป็น

งานชาติพันธุ์วรรณนาว่าด้วยสยามของชาวยุโรปจีนแรกที่ได้รับการตีพิมพ์เมื่อปี 1638 และต่อมา
แปลเป็นภาษายุโรปต่างๆ ในที่นี้อ้างอิงจากฉบับแปลภาษาอังกฤษ (จากต้นฉบับภาษาดัตช์)

(3) Jeremias van Vliet

'Description of the Kingdom of Siam, 1638'. Translated by L. F. van Ravenswaay and edited by
Chris Baker. In Jeremias van Vliet, *Van Vliet's Siam*, ed. Chris Baker et al. (Chiang Mai:
Silkworm Books, 2005), 89-178.

ต้นฉบับ *Beschryving van het koningryk Siam. Mitsgaders het verhaal van den oorsprong,
onderscheyd, politijke regering, d'ecclesiatique en costumelijke huyshoudinge van d'Edelen en
Borgerlijke Lieden: als mede den loop der Negotie, en andere remarquable saaken des
Koningrijks Siam*. Leiden: Frederik Haaring, 1692.

เยเรมียัส ฟัน ฟ्लीต หรือวันวลิต ทำงานร่วมกับสเคาเดินในฐานะผู้ช่วยหัวหน้าสถานีการค้า และสืบ
ทอดตำแหน่งหัวหน้าสถานีจากสเคาเดินในช่วงปี 1636-1641 งานชิ้นนี้เขียนเมื่อ ค.ศ. 1638 อาศัยเค้า
โครงงานเขียนของสเคาเดิน แต่มีรายละเอียดกว่ามาก เป็นที่นิยมใช้อ้างอิงในการศึกษา
ประวัติศาสตร์ไทย

(4) Gijbert Heeck

A Traveller in Siam in the Year 1655: Extracts from the Journal of Gijbert Heeck. Translated
and introduced by Barend Jan Terwiel. Chiang Mai: Silkworm Books, 2008.

ต้นฉบับ 'De derde voyagie van Gijsbert Heecq naar Oost Indijen'. Edited by S. P. l'Honoré
Naber. *Marineblad: Bijblad op de verslagen der Marine-vereeniging*, 25 (1910-11), 193-231,
289-317, 422-52, 533-63.

โคสเบิร์ต เฮก เป็นแพทย์ประจำบริษัทวีไอซี เข้ามาพร้อมเรือบริษัทที่มาถึงสยามเมื่อ ค.ศ. 1655 เขา
พำนักในอยุธยาเป็นเวลาสั้นๆ และได้เขียนบันทึกบรรยายสิ่งที่เขาได้พบเห็นในอยุธยา

โครงสร้างของงานวิจัยนี้ประกอบด้วยส่วนที่หนึ่งซึ่งเป็นการอธิบายที่มาและบริบทของการเข้ามา
ปฏิสัมพันธ์กันระหว่างชาวสยามและชาวฮอลันดาอันเป็นต้นกำเนิดและเงื่อนไขของการสร้างงานพัฒนา
การเดินทางที่ศึกษา ส่วนที่สองเป็นการศึกษาประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวกับสยามที่ปรากฏในหลักฐานที่เลือก
ศึกษาซึ่งฉายภาพให้เห็นความสนใจและความเข้าใจของชาวฮอลันดาในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ที่มีต่อ
ราชอาณาจักรอยุธยา

2. ตะวันตกพบตะวันออก

2.1 อยุธยา: เมืองท่านานาชาติ

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16-18 ชาวฮอลันดาและชาวยุโรปอื่นๆ ได้เข้ามาประจักษ์กับราชอาณาจักร
สยามที่มีกรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจในฐานะราชธานีและเมืองท่านานาชาติ สังคม
อยุธยาเป็นสังคมที่มีลำดับชั้นชัดเจน (แต่การเลื่อนชั้นทางสังคมเป็นไปได้) มีสถาบันกษัตริย์และศาสนาเป็น
ศูนย์กลางของชีวิต

สถาบันกษัตริย์ที่ประกอบด้วยราชสำนักและระบบราชการ รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับ
พิธีกรรม และความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับความมั่งคั่งที่สั่งสมจากการค้า รัฐและสถาบันกษัตริย์ของ
อยุธยาแสดงตัวเองว่าเป็น “เอกภาพที่แบ่งแยกมิได้และรวมศูนย์” ซึ่งปฏิเสธการแข่งขันไม่ว่าประเภทใด การ
ทำทาส ความไร้เสถียรภาพ และความเป็นไปได้ของการแบ่งอำนาจ และพยายามที่จะรักษาความเป็น

ศูนย์กลาง เพื่อใ้การท้าทาย บั๊กหลัก และเสถียรตลอดกาล”¹ ความจำเป็นที่จะคงความเป็นศูนย์กลางเท่ากับ ความต้องการที่จะอยู่เหนือสิ่งอื่นทั้งหมด ความเป็นศูนย์กลางของสถาบันกษัตริย์เป็นสิ่งที่กำหนดโครงการ ทางกฎหมายและการปกครองและลำดับชั้นทางสังคมซึ่งมีองค์กษัตริย์อยู่สูงสุด โดยทฤษฎีแล้วระบบศักดินา กำหนดสถานะทางสังคมของบุคคลด้วยจำนวนนาในครอบครอง พระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นทั้ง “เจ้าชีวิต” และ “เจ้าแผ่นดิน” อำนาจเบ็ดเสร็จของพระองค์อยู่บนสิทธิขาดเหนือชีวิตและทรัพย์สินของทุกคนและ สถานะที่จะเป็นเจ้าของและเป็นผู้ให้ที่ดิน ทรัพยากร และกำลังคนแก่ผู้ที่สวามิภักดิ์²

ระบอบกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิและการปกครองที่รวมศูนย์ของอยุธยาต้องผ่านการปรับตัวเพื่อรับ กับความท้าทายอยู่ตลอดเวลา ผู้ปกครองของอยุธยากังวลอย่างมากต่อเรื่องความชอบธรรมในการปกครอง และการควบคุมทรัพยากร อำนาจที่ไม่มีที่สิ้นสุดของกษัตริย์กลายเป็นดาบสองคม ในด้านหนึ่งเปิด โอกาสให้ เกิดการใช้อำนาจในทางที่ผิด ในอีกด้านเป็นสิ่งดึงดูดการทำทหายจากคู่แข่งอื่น³ ภัยที่สถาบันกษัตริย์อยุธยา ต้องเผชิญมีตั้งแต่การกบฏของหัวเมือง สงครามปราชัยบูรณาการและรัฐข้างเคียง ซึ่งสั่นคลอนความเป็น เอกภาพของราชอาณาจักร ไปจนถึงการต่อสู้ชิงอำนาจรูปแบบต่างๆ ในราชสำนักเอง

แม้ว่าราชสำนักจะถูกสร้างขึ้นเพื่อรับใช้กษัตริย์ แต่ก็ถูกใช้ประโยชน์โดยสมาชิกราชสำนัก “ระเบียบและความวุ่นวายเป็นผลจากแรงกระตุ้นเดียวกัน: ความปรารถนาที่จะเข้าไปใกล้ศูนย์กลางแห่งการ เดิมเดิมความทะเยอทะยานของพวกเขา”⁴ สมาชิกของราชสำนักทั้งที่เป็นราชินิกุลและที่เป็นขุนนาง ทั้งชาย

¹ '[U]ndivided and centered unit[ry], which denied dualities of any sort—challenge, instability, and the possibility of de-centering' and sought to 'remain central: to remain unchallenged, immobile, and eternally stable.' Shelly Elisabeth Errington, *Meaning and Power in a Southeast Asian Realm* (Princeton: Princeton University Press, 1989), 4.

² กฎหมายอยุธยาเน้นย้ำความคิดเรื่องอำนาจเบ็ดเสร็จของสถาบันกษัตริย์ ดู Frank C. Darling, 'The Evolution of Law in Thailand', *Review of Politics*, 32/2 (1970), 197-218, esp. 200; Sarasin Viraphol, 'Law in Traditional Siam and China: A Comparative Study', *JSS* 65/1 (January 1977), 81-136, esp. 85.

³ Robert Heine-Geldern, *Conceptions in State and Kingship in Southeast Asia* (Ithaca, N.Y.: Cornell University, Department of Asian Studies, 1956), 10-11; David K. Wyatt, *Thailand: A Short History* (repr., Chiang Mai: Silkworm Books, 2001), 67-74.

⁴ Errington, *Meaning and Power*, 139.

และหญิง ทั้งไทยและต่างชาติ ต่างก็เป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดที่สุดและศัตรูที่อันตรายที่สุดของพระมหากษัตริย์ แม้ว่าข้าราชการมักจะขึ้นอยู่กับพระราชหฤทัยของกษัตริย์ แต่พวกเขาก็อยู่ในสถานะที่จะกำหนดข้อมูล ข่าวสารที่จะ ไปสู่พระองค์และออกมาจากพระองค์ พวกเขาสามารถมีอิทธิพลต่อความเห็นและการกระทำ ของพระองค์ในทางที่เกิดประโยชน์ต่อพวกเขาเอง

สถานการณ์ยุ่งเหยิงที่ความซับซ้อนเนื่องจากกฎการสืบสันตติวงศ์ไม่ชัดเจนหรือถ้ามีก็ไม่ได้รับการนำไป ปฏิบัติอย่างจริงจัง แนวคิดเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์ไม่ได้ป้องกัน ไม่ให้เกิดการทำทลายและการ ใช้ประโยชน์อย่างผิดๆ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 การแย่งชิงราชสมบัติเกิดขึ้นแทบจะทุกครั้งที่มีการ เปลี่ยนรัชกาล การแย่งชิงอำนาจเกิดขึ้นระหว่างเจ้าด้วยกันเองหรือระหว่างเจ้ากับขุนนาง

กษัตริย์อยุธยาต้องอาศัยการปกครองของตนเองมากกว่าการสนับสนุนเชิงสถาบันจากระบบราชการ และกฎการสืบสันตติวงศ์⁵ พระองค์ทรงรักษาสถานะด้วยความสามารถในการควบคุมและอุปถัมภ์ รวมทั้ง การสร้างความยิ่งใหญ่ที่สร้างความยำเกรง

ทั้งพระราชพงศาวดารและหลักฐานต่างชาติมีการบันทึกเรื่องความรุนแรงทางการเมืองของอยุธยา ไว้ ในทางปฏิบัติแล้วกษัตริย์ทรงปกครองด้วยความเด็ดขาดมากกว่าด้วยทศพิธราชธรรม ความผิดพลาดใน การรับมือกับการทำทลายหมายถึงการล่มสลายของพระองค์ ครอบครัว และผู้สนับสนุน การแย่งชิงอำนาจ ทางการเมืองระหว่างฝ่ายต่างๆ ในราชสำนักที่มีอยู่ตลอดและผลเสียที่ตามมา เช่น การล้างบางทางการเมือง ส่งผลให้เกิดภาวะผู้นำที่อ่อนแอ และถือว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่บั่นทอนอยุธยาในระดับ โครงสร้างจนส่งผลให้ อยุธยาล่มสลายใน ค.ศ. 1767⁷

⁵ ดู Dhani Nivat, 'The Old Siamese Conception of the Monarchy', in *Collected Articles by H.H. Prince Dhani Nivat* (Bangkok: The Siam Society, 1969), 91-104; และ Sunait Chutintaranond, '*Cakravatin*: the Ideology of Traditional Warfare in Siam and Burma, 1548-1605' (Diss., Cornell University, 1990).

⁶ Wyatt, *Thailand*, 107.

⁷ Busakorn, 'The Ban Phlu Luang Dynasty', 192; Victor Lieberman, *Strange Parallels: Southeast Asia in Global Context, c. 800-1830* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 299-302.

แนวคิดเรื่องความเป็นกษัตริย์และวิธีการปฏิบัติที่เกี่ยวกับกษัตริย์เป็นหัวใจสำคัญของวัฒนธรรมราชสำนักไทย สิ่งที่สมาชิกราชสำนักทั้งหมดมีส่วนร่วมคือการพึ่งพาพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นตัวกำหนดความเชื่อ พิธีกรรม การปฏิบัติ และการแสดงออกซึ่งความคิดความเชื่อที่มีร่วมกัน เนื่องจากอำนาจและพลังทางจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่ไม่เห็น ผู้ปกครองจึงต้องทำให้แน่ใจว่า “สัญลักษณ์ของพลัง ไม่ว่าจะเป็ความมั่งคั่ง สถานะ และอิทธิพล อยู่ภายใต้การควบคุมที่จำกัดการเข้าถึง และต้องเป็นที่รับรู้”⁸ วัฒนธรรมราชสำนักอยุธยาถูกออกแบบให้สร้างลำดับชั้นทางสังคมซึ่ง “เรียกร่องว่า เมื่อมีความแตกต่างในระดับสังคมระหว่างปัจเจกบุคคล เมื่อนั้นจะมีการแบ่งแยกทางพื้นที่ในความสูงและระยะทาง”⁹ เพื่อให้อำนาจเป็นที่รับรู้ได้ การใช้พิธีกรรมและสัญลักษณ์แห่งสถานะและเกียรติยศจึงเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะเมื่อกฎแห่งการสืบสิทธิไม่ชัดเจน¹⁰ และกฎแห่งกรรมที่มีความเป็นนามธรรม¹¹

ราชสำนักอยุธยาปรับแบบของลัทธิเทวราชาของเขมรซึ่งมีความเป็นพิธีกรรมสูงเพื่อแสดงออกซึ่งเกียรติยศผ่านพิธี บรรดาศักดิ์ และราชกษัตริย์ เพื่อให้เกิดความยำเกรงและนับถือ¹² กฎมณเฑียรบาลบัญญัติการปฏิบัติตนของกษัตริย์และสมาชิกราชสำนัก เช่น พระราชพิธีเดือนสิบสองที่กำหนดพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ภายในหนึ่งปี การแสดงออกซึ่งพระราชอำนาจยังปรากฏในสิ่งก่อสร้างและภูมิทัศน์อีกด้วย ชาวต่างชาติได้ประจักษ์กับความอลังการของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสถานที่สำคัญ คือ พระบรมมหาราชวังและวัดหลวง

⁸ ‘the signs of potency—wealth, status, and influence—were under their control with restricted access, and to be perceived.’ Errington, *Meaning and Power*, 9-10.

⁹ Kemp, *Aspects of Siamese Kingship*, 10.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Lorraine Gesick, ‘The Rise and Fall of King Taksin: A Drama of Buddhist Kingship’, in ead. (ed.) *Centers, Symbols, and Hierarchies: Essays on the Classical States of Southeast Asia* (New Haven: Yale University Southeast Asia Studies, 1983), 87-105, esp. 88-9.

¹² H. G. Quaritch Wales, *Ancient Siamese Government and Administration* (repr., New York: Paragon Book Reprint, 1965), 16; Akin Rabibhadana, *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782-1873* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1969), 40. งานบางเรื่องเน้นว่าศาสนาพุทธมีอิทธิพลต่อสถาบันกษัตริย์อยุธยามากกว่าความเชื่อแบบฮินดู ดู Dhani Nivat, ‘The Old Siamese Conception’, 101; Busakorn, ‘The Ban Phlu Luang Dynasty’, 122-44.

การนำเสนอความมั่งคั่งเป็นส่วนสำคัญของชีวิตของราชสำนักสยาม การแสดงออกซึ่งความมีเมตตาอันเป็นส่วนหนึ่งของทศพิธราชธรรม เช่น การทำบุญ การสร้างหรือบูรณะสถานที่ทางศาสนา เป็นการทำให้พระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นสมมติเทพลงมาใกล้ชิดกับประชาชนขณะที่เป็นโอกาสในการเน้นย้ำความเหนือกว่าทางวัตถุและจิตวิญญาณของพระองค์ โดยทั่วไปขุนนางถูกควบคุมไม่ให้แสดงความฟุ้งเฟ้อ สิ่งที่ทำได้คือลงทุนกับการสร้างวัด ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของการเพิ่มเติมความอลังการให้กับพระนครและเป็นการป้องกันไม่ให้ใช้ทรัพยากรไปในทางที่จะเป็นภัยต่อพระมหากษัตริย์¹³

นอกจากนี้ การบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยจากต่างแดนถือเป็นเครื่องมือหนึ่งในการแบ่งชั้นชนชั้นนำราชสำนักจากที่เหลือของสังคม กษัตริย์พระราชทานสินค้าผ้าอินเดียที่นำเข้ามาให้เป็นรางวัลแก่ผู้ที่มีความชอบหรือแก่ผู้มาเยือนจากต่างแดน¹⁴ เพื่อที่จะสร้าง รักษา และเพิ่มพูนบารมี กษัตริย์ต้องเสริมสร้างกำลังทางทหารด้วยการควบคุมขุนนาง และด้วยการ โน้มน้าวให้สังคมเชื่อในความเหนือกว่าทางวัตถุและจิตวิญญาณของพระองค์ กษัตริย์ต้องมีความสามารถในการระดมทรัพยากรและกำลังคน

รัฐอยุธยาได้พัฒนาระบบราชการ ประมวลกฎหมาย และแบบแผนการเก็บภาษี เหล่านี้มีส่วนสนับสนุนการประสานงานภายในและการเป็นที่รับรู้ของภายนอกในฐานะหนึ่งในอำนาจภาคพื้นทวีปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีส่วนร่วมในการค้ำนานาชาติ¹⁵ ระบบไพร่ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อรับมือกับการขาดแคลนกำลังคนซึ่งเป็นปัญหาหลักของรัฐบนภาคพื้นทวีปและเป็นเครื่องมือให้กับชนชั้นปกครองในการใช้แรงงานไพร่เพื่อรับใช้จุดประสงค์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ

¹³ Jeremias van Vliet, 'Description of Siam', in id., *Van Vliet's Siam*, eds. Chris Baker et al. (Chiang Mai: Silkworm Books, 2005), 145-8.

¹⁴ การวิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างการแสดงออกซึ่งความมั่งคั่งกับอำนาจของผู้ปกครองในรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดู J. Kathirithamby-Wells, 'Forms and Concepts of Courtly Wealth in Seventeenth Century Aceh, Ayutthaya and Banten', in *Sarjana, Special Issue* (1994), 57-69. กษัตริย์ไทยยุคจารีตใช้การทำบุญและการมอบรางวัลเป็นเครื่องมือในการแสดงอำนาจที่จะให้ของกษัตริย์ ดู A. Brand, 'Merit, Hierarchy and Royal Gift-giving in Traditional Thai Society', *BKI* 131/1 (1975), 111-37, esp. 135-6.

¹⁵ Chris Baker, 'Ayutthaya Rising: From Land or Sea?', *JSEAS* 34/1 (February 2003), 41-62.

ในขณะที่การเกษตรมีความสำคัญในการเลี้ยงปากเลี้ยงท้องประชาชน แต่การค้าก็เป็นหัวใจประการหนึ่งของเศรษฐกิจอยุธยา การค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าทางทะเล สะท้อนถึงความต้องการที่จะติดต่อและเปิดตัวเองสู่โลกภายนอก ในบริบทนี้เองที่อยุธยาเปิดรับชาวยุโรป อยุธยาเป็น “รัฐเมืองท่า” (port polity) ซึ่งมีหน้าที่เป็นทั้งพระนครหลวง (ศูนย์กลางทางการเมือง) และเมืองท่า (ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ)¹⁶ นอกจากภาษีที่เก็บและบรรณาการที่รับจากรัฐรอบด้าน การค้าต่างประเทศเป็นแหล่งรายได้สำคัญของกษัตริย์ ความสัมพันธ์ระหว่างความสามารถทางเศรษฐกิจกับการเมืองอาจกล่าวได้ว่าเป็น “วงจร” ยิ่งผู้ปกครองมั่งคั่งจากการค้า ก็ยิ่งมีความสามารถในการก้าวข้ามคู่แข่งชั้นจากทั้งภายในและภายนอก และเมื่อไรคู่แข่ง จืดความสามารถในการค้าของพระองค์ก็ยิ่งเพิ่มขึ้น¹⁷ การควบคุมการค้าในฐานะที่มาของความมั่งคั่งและเงื่อนไขก่อนหน้าที่จะนำไปสู่อำนาจ¹⁸ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพ่อค้าสูงสุดของสยามและทรงสนใจที่จะควบคุมการค้าในดินแดนของพระองค์ด้วยระบบผูกขาดการค้าและการค้าแบบกีดกัน โดยราชสำนัก¹⁹ แบบแผนทางการค้าเช่นนี้เองที่ชาวยุโรปมีแนวโน้มที่จะเรียกว่าเป็น “ความละโมภ” ของพระองค์

ด้วยความต้องการความรู้ความเชี่ยวชาญที่เกี่ยวกับการค้า วัฒนธรรม และเทคโนโลยี ราชสำนักอยุธยาไม่อาจหลีกเลี่ยงการเปิดรับชาวต่างชาติ ในกรณีของการค้าต่างประเทศ มีการสร้างหน่วยงานในระบบราชการขึ้นมารับผิดชอบโดยตรง คือ พระคลังสินค้า ซึ่งเปรียบเสมือนกระทรวงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและการค้าทางทะเล ทำหน้าที่ซื้อสินค้านำเข้าและขายสินค้าส่งออก ติดต่อกับพ่อค้าภายในและภายนอก นอกจากนี้พระคลังสินค้ายังมีหน้าที่เป็นคนกลางระหว่างราชสำนักกับชาวต่างชาติในอาณาจักร ตำแหน่งกรมท่าซ้ายรับผิดชอบการติดต่อที่มาจากตะวันออก การค้าทะเลจีนใต้และตะวันออกที่มาจากเมือง

¹⁶ J. Kathirithamby-Wells, 'Introduction: An Overview', in J. Kathirithamby-Wells and John Villiers (eds.), *The Southeast Asian Port and Polity: Rise and Demise* (Singapore: Singapore University Press, 1990), 1-16.

¹⁷ Wyatt, *Thailand*, 86-7.

¹⁸ Kathirithamby-Wells, 'Forms and Concepts of Courtly Wealth', 57.

¹⁹ Kathirithamby-Wells, 'Introduction', 5.

ท่าทางภาคใต้ของจีน นางงาซางกิ หมู่เกาะริวกิว และเวียคนาม และกรมท่าขวารับผิดชอบการติดต่อที่มาจากทางตะวันตกของสยาม พ่อค้ามุสลิมมีบทบาทสำคัญในการค้าจากเอเชียใต้²⁰

2.2 สถานะของชาวฮอลันดาในอยุธยา

การจะเข้าใจสถานะของชาวฮอลันดาในอยุธยาจำเป็นต้องเข้าใจการเข้ามาของชาวยุโรปในโลกตะวันออก แรงจูงใจ พฤติกรรมของการอยู่ในเอเชีย และผลของการมีอยู่ของชาวยุโรปต่อโลกเอเชียและต่อยุโรปเอง

การติดต่อระหว่างยุโรปกับเอเชียตั้งแต่เริ่มแรกมีแรงจูงใจเรื่องการค้าเป็นสำคัญ การขยายตัวทางทะเลของชาวยุโรปที่เริ่มต้นอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 ได้รับแรงกระตุ้นจากความต้องการบริโภคสินค้าเอเชีย ความขัดแย้งระหว่างยุโรปกับพ่อค้ามุสลิมที่ผูกขาดการค้ากับโลกตะวันออกบีบให้ชาวยุโรปต้องพัฒนาเทคโนโลยีการเดินเรือและแสวงหาเส้นทางเดินเรือไปยังเอเชียด้วยตัวเอง สินค้าตะวันออกที่เป็นที่ต้องการสูงในระยะแรกคือ สินค้าจำพวกเครื่องเทศ (พริกไทย การพลู จันทน์เทศ อบเชย) ตลอดจนสินค้าฟุ่มเฟือยอย่าง ผ้าอินเดีย ผ้าไหมและเครื่องเคลือบจีน จนถึงศตวรรษที่ 18 สินค้าที่เป็นที่ต้องการที่สุดของยุโรปจากเอเชียก็คือชาจีน ส่วนสินค้ายุโรปที่เป็นที่ต้องการในเอเชียมีเพียงจำกัด ที่สำคัญคือ โลหะมีค่า (เงิน ทอง) และอาวุธ

เมื่อแรกเริ่ม การเข้ามาของคริสต์ศาสนาในโลกตะวันออกในยุคการขยายตัวของยุโรปเป็นลักษณะของการที่บาทหลวงและนักเทศน์ถูกส่งไปดูแลวิถีชีวิตแบบคริสเตียนของเหล่าชาวยุโรปที่จากบ้านห่างเมืองมาอยู่ในถิ่นของ “พวกนอกรีต” (heathens) ที่ไม่ได้นับถือพระเจ้าของชาวคริสต์ การเปลี่ยนคนเอเชียมานับถือศาสนาคริสต์เป็นการโน้มน้าวด้วยความเชื่อและผลประโยชน์มากกว่าจะเป็นการบังคับ ยกเว้นในกรณีของหมู่เกาะฟิลิปปินส์ที่ปกครองโดยสเปน ซาติเดินเรือคาทอลิกอย่างโปรตุเกส สเปน และฝรั่งเศสมีบทบาท

²⁰ Breazeale, 'Thai Maritime Trade', 5-15.

สำคัญในการถ่ายทอดความเชื่อของคนไปสู่คนพื้นเมืองในเอเชีย ขณะที่ชาติโปรเตสแตนต์อย่างอังกฤษและ
ฮอลันดาไม่ได้มีเป้าหมายในการเผยแพร่ศาสนา เป้าหมายหลักของพวกเขาคือการค้าเท่านั้น จะมีอยู่บ้างก็คือ
กรณีที่ฮอลันดาสนับสนุนกิจการของโปรเตสแตนต์เพื่อต่อต้านอิทธิพลของโปรตุเกสผ่านศาสนาคริสต์
นิกายโรมันคาทอลิกในพื้นที่เช่นหมู่เกาะเครื่องเทศและศรีลังกา

จากความต้องการทำการค้าและเพื่อประกันการทำกำไรจากการค้า ชาติพ่อค้ายุโรปเริ่มสถาปนา
อำนาจในเอเชีย พ่อค้ายุโรปส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐหรือองค์กรระดับชาติ เช่น บริษัทอินเดีย
ตะวันออก (East India Company) พวกเขาใช้ทั้งวิธีการทางการทูตในการโน้มน้าวผู้มีอำนาจพื้นเมืองให้มอบ
โอกาสและความได้เปรียบทางการค้า หรือไม่ก็ใช้กำลังทางทหารด้วยเทคโนโลยีทางการรบที่รุดหน้าและ
สร้างช่องว่างทางศักยภาพอย่างรวดเร็ว ในหลายกรณีชาติยุโรปใช้กำลังเพื่อบังคับให้ผู้ปกครองเอเชียมอบ
สิทธิพิเศษและสิทธิผูกขาดทางการค้าให้ นอกจากนี้ยังเข้าไปแทรกแซงทางการเมืองในหลายพื้นที่ โดยการ
โค่นล้มผู้ปกครองที่เป็นปรปักษ์และสนับสนุนฝ่ายที่เป็นมิตรให้ได้อำนาจ ที่สำคัญที่สุดคือการที่ชาวยุโรป
กระทำตนเป็นมหาอำนาจทางเขตแดนด้วยการยึดครองพื้นที่สำคัญทางการค้าและยุทธศาสตร์จากการครอง
ครองของผู้ปกครองพื้นเมือง

นับแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 ชาวยุโรปเริ่มปรากฏกายไปทั่วเอเชีย (และเกือบทั่วโลก) ชาว
พื้นเมืองสามารถพบเห็นพวกเขาได้ตามตลาด ท่าเรือ ชุมชน เมือง และกระทิงราชสำนัก สถานะหลากหลาย
ไปตามสถานการณ์และเงื่อนไขพื้นเมือง พ่อค้า ผู้กราน ทหารรับจ้าง ผู้ชำนาญการ นักการทูต ข้าราชการ
มิชชันนารี สมาชิกครอบครัวและชุมชน การตั้งถิ่นฐานของชาวยุโรปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีทั้งลักษณะ
ชั่วคราวและถาวร การสร้างชุมชนยุโรปในเอเชียเห็นได้จากสิ่งก่อสร้าง การถ่ายทอดวิถีชีวิต ความเชื่อทาง
ศาสนา การสร้างครอบครัวข้ามชาติพันธุ์ (ลูกครึ่ง ผู้หญิง) การบังคับใช้กฎหมายและรักษาระเบียบสังคม
รวมถึงสวัสดิการที่สังคมคริสเตียนยุโรปมี

ในระยะแรกของปฏิสัมพันธ์ระหว่างยุโรปกับเอเชีย ความแตกต่างระหว่างสังคมทั้งสองทวีปยังไม่ปรากฏชัดเจน ในหลายแห่งทั้งชาวยุโรปและชาวเอเชียกำลังเริ่มจัดตั้งรัฐบาลที่มีระบบราชการขับเคลื่อน การรวมศูนย์อำนาจและทรัพยากรมาใช้ส่วนกลาง การเติบโตของการค้า ระบบยุติธรรมที่มีการลงโทษอย่างรุนแรง²¹ ชาวยุโรปอธิบายความเหนือกว่าทางศีลธรรมของตนเองด้วยความเป็นคริสเตียนผู้ถูกเลือกจากพระเจ้า ที่ยังไม่อาจกล่าวอ้างความเหนือกว่าทางวัตถุได้ ยกเว้นเรื่องของอาวุธและเรือรบ ชาวยุโรปจำนวนมากประทับใจกับความมั่งคั่งทางวัตถุของผู้ปกครองในจีน อินเดีย ญี่ปุ่น รวมถึงอยุธยาด้วย แต่ด้วยความสำเร็จของการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ การปฏิวัติอุตสาหกรรม และการปฏิวัติทางการแพทย์ ชาวตะวันตกจะเริ่มมีความมั่นใจในวิทยาการของพวกเขาที่ส่งผลกระทบระดับคุณภาพชีวิตในยุโรปมากขึ้นเรื่อยๆ สำหรับชาวยุโรป ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกลายเป็นมาตรวัดความสำเร็จของมนุษย์²²

ชาวฮอลันดาเริ่มเข้ามาในเอเชียในนามของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา หรือวีไอโอซี (Verenigde Oost-Indische Compagnie, VOC) ก่อตั้งเมื่อ ค.ศ. 1602 เพื่อรับใช้วัตถุประสงค์ทั้งทางด้านการค้าทางทะเลและการทำสงคราม ในขณะที่การแข่งขันกันในการขยายตัวของชาวยุโรปทางทะเลยังคงเป็นไปอย่างเข้มข้นและสาธารณรัฐดัตช์ยังคงทำสงครามกับสเปนที่ดำเนินมาตั้งแต่ 1568

กุนราด ฟัน เบอเนิงเงิน (Coenraad van Beuningen) ผู้อำนวยการคนหนึ่งของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา หรือวีไอโอซี กล่าวไว้เมื่อ ค.ศ. 1685 ว่า “เป็นความจริงที่เข้าใจกันทั่วไปและจริงในระดับหนึ่งว่าบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาไม่ใช่เพียงบริษัทการค้า แต่เป็นรัฐอีกด้วย”²³

เมื่อมาถึงเอเชีย บริษัทวีไอโอซีซึ่งเป็นมหาอำนาจการค้าทางทะเลกลับพัฒนาตนเองเป็นผู้ปกครองทางดินแดนด้วย พวกเขาฮอลันดาเข้าไปใช้หรือจับจองเส้นทางการค้าที่มีอยู่เดิม ในหลายพื้นที่ที่พวกเขาเข้ายึดครอง

²¹ Peter Rietbergen, ‘Varieties of Asia? European Perspectives, c. 1600-c. 1800’, *Itinerario*, 3/4 (2001), 69-89, esp. 72-3.

²² Michael Adas, *Machines as the Measure of Men: Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance* (2nd ed., Ithaca: Cornell University Press, 1992), 22; Furber, *Rival Empires*, 6.

²³ NA, Collectie Hudde, no. 5, Consideratiën van Van Beuningen, cited in Femme Gastra, *The Dutch East India Company: Expansion and Decline* (Zutphen: Walburg Pers, 2003), 57.

อำนาจก็ยังทำตัวเป็นผู้ปกครองในแบบของพื้นเมืองด้วย เป็นลูกผสมที่มีพฤติกรรมที่สวนทางกัน ในขณะที่
เป็นเจ้าของรับแห่ง “ทะเลเสรี” และค่านิยมแบบสาธารณรัฐ แต่ก็เป็นผู้รับใช้องค์กรที่มีลำดับชั้นอย่างเข้มงวด
ซึ่งทำทุกอย่างที่ถูกปฏิเสธในบ้านเกิด คือ การค้าผูกขาด และทะเลปิด และระบบกษัตริย์.²⁴

วีโอซีเป็นสมาคมของพ่อค้าเอกชนที่ต้องการดำเนินงานอย่างเป็นอิสระมากที่สุดในเอเชีย กบฏตร
ก่อตั้งบริษัทได้ให้เสรีภาพในการเจรจาการค้า ทำสนธิสัญญา และทำสงคราม ในโลกตะวันออกของ
แหลมกู๊ดโฮป สร้างและปกครองป้อมปราการและแหล่งที่ตั้ง แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ในเอเชีย และดูแลการทำงาน
ของศาสนจักร (Dutch Reform Church) ในเอเชีย โดยต้องรายงานผลการดำเนินงานเป็นระยะต่อรัฐสภา
เนเธอร์แลนด์ที่จะผ่านความเห็นชอบต่อนโยบายของบริษัทและคำสั่งต่อข้าหลวงใหญ่ในเอเชีย²⁵ สำนักงาน
ใหญ่ของวีโอซีในเอเชียอยู่ที่ปัตตาเวีย (จาการ์ตา) มีข้าหลวงใหญ่ (Governor-General, Gouverneur
Generaal) เป็นผู้ปกครองสูงสุด บริหารงานร่วมกับรัฐบาลสูง (The High Government, *Hoge Regering*) และ
สภาที่ปรึกษาแห่งอินดีส (The Council of the Indies, *Raad van Indië*) มีสถานีการค้า (*factorijen or
comptoiren*) หลายระดับกระจายอยู่ทั่วเอเชีย แต่ละแห่งมีหัวหน้าสถานีรับผิดชอบ²⁶

เช่นเดียวกับชาติยุโรปอื่นที่เข้ามาค้าในเอเชีย วีโอซีตระหนักอย่างรวดเร็วว่า การค้าทางตรงระหว่าง
ยุโรปกับเอเชียอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอจะหล่อเลี้ยงบริษัท เนื่องจากสินค้าจากยุโรปไม่เป็นที่ต้องการมากนักใน
เอเชียและยุโรปไม่มีเงินพอที่จะซื้อสินค้าเอเชียแต่ฝ่ายเดียว พ่อค้าชาวยุโรปจึงแทรกตัวเข้าไปในระบบการค้า
ภายในของเอเชีย (The Intra-Asian trade) เป้าหมายหลักคือการได้โลหะมีค่า โดยเฉพาะเงินและทองแดงจาก
ญี่ปุ่นเพื่อนำไปแลกซื้อสินค้าที่ได้มาจากที่อื่นในเอเชีย แล้วนำไปซื้อสินค้าเอเชียที่ยุโรปต้องการ²⁷

²⁴ Reinout Vos, *Gentle Janus, Merchant Prince: The VOC and the Tightrope of Diplomacy in the Malay World, 1740-1800* (Leiden: KITLV Press, 1993), 1-2.

²⁵ Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall, 1477-1806* (Oxford: Clarendon Press, 1998), 318-22.

²⁶ การก่อตั้งและการจัดการของบริษัทวีโอซี ดู Gaastra, *The Dutch East India Company*, Chapter 1.

²⁷ การเข้าร่วมในระบบการค้าภายในของวีโอซี ดู *ibid.*, Chapter 4, esp. 108-24.

สถานะ ยุทธศาสตร์ และความสำเร็จของวีโอซีแตกต่างกันไปในแต่ละที่ ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งและความอ่อนแอของอำนาจพื้นเมือง การร่วมมือหรือการต่อต้านจากผู้ปกครองท้องถิ่น²⁸ พวกคัตซ์ประสบความสำเร็จในการครอบงำหมู่เกาะอินโดนีเซีย แต่ไม่มีอำนาจไปต่อรอกับมหาอำนาจอย่างจีนและญี่ปุ่น เลโอนาร์ต บลิสเซ (Leonard Blussé) นิยามวิธีการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของวีโอซีว่า การยึดครอง ('conquest') และการมอบบรรณาการ ('schenkagie') วีโอซีใช้ทั้งการยึดครองดินแดนหรือการใช้กำลังบังคับเพื่อให้ได้ข้อได้เปรียบทางการค้า และการจูงใจด้วยของขวัญและการทูต²⁹ แต่ไม่ใช่ว่าทั้งสองวิธีนี้จะให้ผลสำเร็จเสมอไป

กำไรทางการค้ากับการขยายอำนาจทางดินแดนเป็นสิ่งที่ควบคู่กันในการปฏิสัมพันธ์กับชาติเอเชีย พวกฮอลันดาได้ลงหลักปักฐานในเอเชียด้วยการแย่งชิงจุดยุทธศาสตร์ทางทะเลมาจากเจ้าพื้นเมืองและเจ้าอาณานิคมยุโรปอื่น พวกเขาไปถึงหมู่เกาะอินโดนีเซียเมื่อ 1595 สามารถยึดเมืองหลักของเจ้าพื้นเมืองอย่างจาการ์ตา และเปลี่ยนให้เป็นเมืองหลวงของวีโอซีในเอเชีย ที่ซึ่งเรือทั้งหลายจะมาแวะและประสานการขนส่งทางเรือระหว่างมหาสมุทรอินเดียกับทะเลจีน

ในโลกตะวันออกก่อนสมัยใหม่ พ่อค้าต่างชาติต้องเจรจาการค้าโดยตรงกับผู้ปกครองพื้นเมืองที่ควบคุมการค้าอย่างใกล้ชิด บริษัทการค้าอย่างวีโอซีต้องให้สถานะทางการทูตกับคนของตนเพื่อที่จะได้สิทธิในการเข้าถึงผู้ปกครองที่ค้าขายเหล่านี้ ข้าหลวงใหญ่และสภาที่ปรึกษาในปัตตาเวียมีอำนาจเต็มที่จะส่งทูตและรับคณะทูตจากต่างแดน พร้อมทั้งที่บริษัททวิอิทธิพล รัฐบาลปัตตาเวียก็กลายเป็นศูนย์กลางแห่งการทูตและพิธีการทางการทูต³⁰ บริษัทจัดลำดับความสัมพันธ์กับผู้ปกครองเอเชียเป็น 4 ประเภท สูงสุดคือ

²⁸ งานศึกษาระยะหลังให้ความสำคัญกับเงื่อนไขท้องถิ่นในเอเชียว่ามีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของวีโอซี ดู Jurien van Goor, 'The Dutch East India Company, Merchant and King', in id., *Prelude to Colonialism: The Dutch in Asia* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2004), 7-25.

²⁹ Leonard Blussé, *Tussen geveinsde vrienden en verklaarde vijanden* (Amsterdam: KNAW, 1999), อ้างอิงจากฉบับภาษาอังกฤษ 'Amongst Feigned Friends and Declared Enemies', <http://www.oslo2000.uio.no>, 2.

³⁰ ดู Leonard Blussé, 'Queen among Kings, Diplomatic Ritual at Batavia', in Kees Grijns and Peter J. M. Nas (eds.), *Jakarta-Batavia* (Leiden: KITLV, 2000), 25-42.

จักรพรรดิจีน จักรพรรดิโมกุล ซาห์แห่งเปอร์เซีย และ โฆกุนแห่งญี่ปุ่น ลำดับที่สอง คือ บรรดาเจ้าผู้ทรงอำนาจซึ่งมีรัฐบริวารแต่เป็นผู้สวามิภักดิ์ต่อกลุ่มแรก ซึ่งรวมถึงสยาม กลุ่มที่สาม คือ เหล่าผู้ปกครองที่เปลี่ยนข้างสวามิภักดิ์ไปมา กลุ่มสุดท้าย คือ ผู้ปกครองรัฐขนาดเล็กที่ไม่เป็นอธิปไตย³¹

ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 บริษัทวีไอซีเป็นสถาบันของชาวยุโรปแห่งหนึ่งที่มีบทบาทในการสร้างความรู้เกี่ยวกับเอเชียให้กับชาวยุโรป³² แรงจูงใจของลูกจ้างบริษัทในการที่จะสังเกตการณ์ ทำความเข้าใจ และเขียนบันทึกเกี่ยวกับเอเชียมีเหตุมาจากความจำเป็นของหน้าที่การงานและที่มีจากความต้องการส่วนตัว วีไอซีต้องการข้อมูลทุกอย่างของสังคมพื้นเมืองที่จะมีประโยชน์ต่อการสถาปนาและรักษาการติดต่อทางการค้า เจ้าหน้าที่สถานที่การค้าในที่ต่างๆ จะถ่ายทอดให้ผู้สืบทอดงานจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง และพวกเขายังได้ส่งต่อความรู้เหล่านี้ให้กับสาธารณะชนในยุโรปในรูปแบบหนังสือตีพิมพ์เพื่อการค้า ซึ่งประกอบไปด้วยงานพรรณนาการเดินทาง แผนที่ ภาพประกอบ งานแปล และพจนานุกรม ในหลายกรณีวีไอซีจัดพิมพ์งานเหล่านี้ด้วยโรงพิมพ์ของบริษัทเอง³³ ลูกจ้างบริษัทหลายคนตั้งใจเขียนงานและตีพิมพ์เพื่อตอบสนองตลาดหนังสือที่กำลังเติบโตอย่างรวดเร็วในยุโรป และความกระหายใคร่รู้จักดินแดนที่ห่างไกลของผู้่านชาวยุโรป

3. สำนวนงานพรรณนาการเดินทางของชาวฮอลันดาว่าด้วยราชอาณาจักรอยุธยา

งานพรรณนาการเดินทางของชาวฮอลันดาในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ที่ว่าด้วยสยามหรืออยุธยา แสดงให้เห็นการสืบทอดส่งต่อความรู้จากคนรุ่นก่อน ในบางประเด็นมีการคัดลอกทำซ้ำกันบ้าง หากเรายังไม่พูด

³¹ Blussé, 'Amongst Feigned Friends', 9. การจัดประเภทของรัฐในเอเชีย ดู C. H. Alexandrowicz, *An Introduction to the Law of Nations in the East Indies (16th, 17th, and 18th Centuries)* (Oxford: Clarendon Press, 1967), 15-26.

³² Furber, *Rival Empires*, 325.

³³ ประวัติศาสตร์การตีพิมพ์เผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับเอเชียโดยวีไอซี ดู John Landwehr, *VOC: A Bibliography of Publications Relating to the Dutch East India Company, 1602-1800*, ed. Peter van der Krogt (Utrecht: HES, 1991), XVII-XXX.

ถึงมาตรฐานจริยธรรมทางวิชาการอย่างปัจจุบัน ข้อมูลที่ถูกคัดลอกก็แสดงให้เห็นการให้น้ำหนักกับประเด็นนั้นๆ ว่าผู้เขียนเห็นว่ายังคงสำคัญอยู่ หรือคิดว่ายังคงเป็นที่สนใจหรือถูกใจของผู้อ่านชาวยุโรป แม้ว่าอาจจะไม่ได้สะท้อนความเป็นจริงตามกาลเวลา

งานพรรณนาการเดินทางของชาวยุโรปว่าด้วยสยามจากคริสต์ศตวรรษที่ 16 ก่อนหน้าที่พวกวิโอซีจะเข้ามาในสยาม แสดงให้เห็นพ้องกันว่าสยามเป็นหนึ่งในรัฐที่มีความมั่งคั่งและทรงอำนาจมากที่สุดในโลก ตะวันออก และว่าผู้ปกครองของสยามนั้นเป็นสมบูรณาญาสิทธิ มั่งคั่ง และมีขนบธรรมเนียมต่อชาวต่างชาติและศาสนาอื่น³⁴

จากการสำรวจจะพบว่าผู้เขียนชาวฮอลันดาให้ความสำคัญกับการพรรณนาสภาพทางภูมิศาสตร์ เมืองหลวง ระบบการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและความเชื่อ เป็นประเด็นหลักร่วมกัน

3.1 สภาพทางภูมิศาสตร์ของอยุธยา

สำหรับผู้อ่านชาวยุโรปที่อยู่ห่างไกลจากสยาม ผู้เขียนงานพรรณนาการเดินทางมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องระบุที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของสยามอย่างชัดเจน ถือเป็นประเด็นแรกที่ใช้เริ่มการพรรณนา เป็นการอธิบายด้วยระบบแผนที่การเดินทาง การขยายตัวของยุโรปนับแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 ที่ได้รับการส่งเสริมจากการค้นคว้าทางดาราศาสตร์อันเป็นส่วนสำคัญของความสำเร็จของกระบวนการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ ทำให้ความรู้ทางภูมิศาสตร์โลกของชาวยุโรปใกล้เคียงความจริงมากขึ้น

ขณะเดียวกันการบรรยายที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ก็เป็นการแสดงขอบเขตทางการเมือง เพราะเป็นการอธิบายว่าพรมแดนของอยุธยาจรดรัฐเพื่อนบ้านไหนและอย่างไร แสดงให้เห็นการรับรู้เขตแดนของอยุธยาที่นอกเหนือจากตัวเกาะพระนครของชาวยุโรป สเคาเดินสรุปว่ารูปร่างของราชอาณาจักรสยามเหมือน “จันทร์ครึ่งดวง” (สเคาเดิน, 95) ทางเหนือติดกับพะโคและเชียงใหม่ (Jangoma) ทางตะวันออกมีเพื่อนบ้านคือล้าน

³⁴ ดู Donald F. Lach, *Southeast Asia in the Eyes of Europe, the Sixteenth Century* (repr., Chicago/London: The University of Chicago Press, 1968), 519-38.

ช้างและกัมพูชา ส่วนทางใต้มีปัตตานี ทางตะวันตกอาณาจักรมีเขตแดนจรดอ่าวเบงกอล ทั้งประเทศมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 450 ไมล์ (หรือมากกว่า 3,000 กิโลเมตร) (ฟิน ฟลิต, 106)

สเกาเดินให้น้ำหนักกับภูมิประเทศของสยามที่มีลักษณะหลากหลายสูง มีทั้งที่เป็นภูเขา ป่า หนอง บึง เกาะ หาด อ่าว และแม่น้ำเป็นจำนวนมากที่เหมาะสมแก่การพักเรือ แต่ในความหลากหลายนี้ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของอยุธยาที่ดึงดูดความสนใจของชาวตะวันตกที่ได้มาเยือนมากที่สุด คือ แม่น้ำ

แม่น้ำเป็นลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ดึงดูดการพินิจพิเคราะห์ของผู้เขียนชาวฮอลันดาอย่างยิ่ง โดยเฉพาะแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในหมู่ชาวยุโรปว่า “แม่น้ำ” (Menam) พวกเขาเข้าใจหมายความเป็นอย่างดีก็คือ “มารดาแห่งสายน้ำ” (Mother of Waters) ถือเป็นแม่น้ำที่สำคัญที่สุดซึ่งมีการจราจรทางน้ำมากที่สุด แม่น้ำสายนี้ผ่านหลายเมืองของสยามและไหลลงทะเลของสยาม (Sea of Siam) “เช่นเดียวกับธรรมชาติของแม่น้ำที่มีชื่อเสียง ทั้งคงคาและไนล์” แม่น้ำจะท่วมสูงเกือบทั่วประเทศครั้งละ 4 - 5 เดือน นำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์อย่างยิ่ง และทำลายสิ่งมีชีวิตที่เป็นภัยต่างๆ สเกาเดินอธิบายการเดินทางเรือในแม่น้ำอย่างละเอียด (สเกาเดิน, 95-96) ซึ่งแน่นอนว่าเป็นข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อบริษัทอย่างมาก

ฟิน ไนเอน โรเดอ ซึ่งเป็นคนแรกของวีไอซีที่ได้เขียนงานพรรณนาราชอาณาจักรสยาม อธิบายสัญญาณของแม่น้ำ ดังนี้

“แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นหนทางเข้าถึงสยาม อยู่ที่ 15 คีกรีเหนือเส้นศูนย์สูตร

แม่น้ำที่สวยงามที่สุดสายหนึ่ง เหมาะกับการเดินเรือขนาด 150 ถึง 200 ตัน หรือ 12 ถึง 13 ฟุต แม่น้ำ

มีสันทรายทำให้ตื้นเขินเกินกว่าเรือขนาด 13 ฟุต สันทรายกว้างเป็นไมล์ขวางทางเรือใหญ่

ส่วนกว้างที่สุดของแม่น้ำประมาณสองช่วงยิงปืน และส่วนที่แคบที่สุดประมาณสองช่วงขวางหิน”

“จากปากแม่น้ำขึ้นไปสู่เมืองหลวงเต็มไปด้วยส่วนผลไม้ พื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ หมู่บ้าน วัด จำนวนมากมาย ภูมิทัศน์สวยงาม ดินที่อุดมมีทั้งโคลนและดินทราย เป็นพื้นราบเรียบ แทบไม่เห็นอะไร โผล่มานอกจากพระเจดีย์ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากทุกที่” (ในเอ็น โรคอ, 1)

3.2 อยุธยาราชธานี

งานเขียนของฟิน ฟลิต รวมเรื่องที่กว้าง ไกลกว่าผู้เขียนคนอื่นซึ่งเป็นการประเมินสภาพการณ์ทั่วไป และสถานการณ์ปัจจุบัน ฟิน ฟลิต รวบรวมประวัติศาสตร์ของผู้ปกครองอยุธยา บันทึกเหตุการณ์การชิงอำนาจที่เกิดขึ้นก่อนสมัยของเขาในอยุธยา และในงานพรรณนาราชอาณาจักรสยาม ฟิน ฟลิตยังได้เพิ่มเรื่องประวัติความเป็นมาของการก่อตั้งอยุธยาด้วยการเล่าตำนานการก่อตั้ง (foundation myth)

ฟิน ฟลิตเล่าว่า เมื่อมากกว่าสองพันปีที่แล้ว สยามยังเป็นเพียงแดนเถื่อนไร้ผู้คน บางแห่งมีฤาษีและพวกนอกรีต (คือพวกที่ถวายร่างกายแก่พระเจ้าของพวกเขา) อาศัยอยู่บ้าง ฟิน ฟลิตอ้างว่าได้ยืมมาจากบุคคลที่น่าเชื่อถือที่เชื่อว่า พระโอรสของจักรพรรดิจีนในขณะนั้นพยายามลอบปลงพระชนม์พระบิดาด้วยหวังชิงสมบัติ แต่ล้มเหลว พระจักรพรรดิทรงอนุญาตให้ลี้ภัยออกจากประเทศ พระโอรสและพรรคพวกจึงเร่งร้อนเดินทางไปหลายที่ และในที่สุดมาถึงสยาม โดยขึ้นบกที่กุย (กุยบุรี) และทำการตั้งถิ่นฐานกันที่นั่น กษัตริย์พระองค์ใหม่ทรงส่งคนออกไปหาแสวงดินแดนที่เหมาะสมกว่านี้ พระองค์ได้ทรงสร้างเมืองพิบูลุโลกซึ่งเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ ให้เจ้าหรือคนสำคัญมาปกครองเมืองเท่านั้น ในที่สุดคนของพระองค์ก็ค้นพบอยุธยาซึ่งตอนแรกมีเพียงวัดเล็กๆ ซึ่งก็ยังคงอยู่ ตำนานว่ามีฤาษีเจ็ดคนอาศัยอยู่ท่ามกลางทุ่งที่ส่งกลิ่นเหม็นจนไม่มีคนอื่นอยู่ได้ ฤาษีทั้งเจ็ดยอมสละชีวิตเพื่อกำจัดปีศาจร้ายในทุ่งเหม็น เพื่อให้ทำให้ดินแดนอยู่อาศัยได้ กษัตริย์พระองค์ใหม่จึงดำริให้สร้างเมืองใหญ่ขึ้นมาบนฝั่งของแม่น้ำสายงามที่ไหลรอบเมือง (ฟิน ฟลิต, 103-104) ชาวสยามยังคงเคารพนับถือกษัตริย์จีนผู้ทรงเป็นผู้ปกครององค์แรก มาจนถึงเวลาของฟิน ฟลิต หลายคนยังบูชาดวงวิญญาณของพระองค์ (ฟิน ฟลิต, 106)

เมื่อชาวยุโรปเริ่มเดินทางมาถึงอยุธยาในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 อยุธยาได้เป็นนครที่รุ่งเรืองที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียอยู่แล้ว ชาวฮอลันดาที่มาถึงในศตวรรษต่อมาให้ความสำคัญกับการพรรณนาราชธานีของสยาม ซึ่งผู้เขียนเหล่านี้ได้มีโอกาสใช้ชีวิตอยู่ที่นั่นหรือมาเยือนนครแห่งนี้ด้วยตนเอง ชื่อเรียกของอยุธยามีต่างๆ กัน เช่น Iudica (สเคาเดิน, 96) หรือ Iudia (ฟิน ฟลิต, 105)

ในเอ็น โรเดอบรรยายไว้ว่า ราชอาณาจักรสยามประกอบด้วยเมืองที่มีกำแพงห้าเมืองและเมืองที่ไม่มีกำแพงอีกเป็นจำนวนมาก รวมทั้งหมู่บ้านขนาดเล็กอีกมาก อยุธยาที่เป็นราชธานี กว้างประมาณ 2.5-3 ไมล์ มีกำแพงแข็งแรง สร้างอย่างวิจิตรและต้องประ โยชน์ใช้สอย ประกอบด้วยโบสถ์ วิหาร และเจดีย์ปิดทอง แม่น้ำที่ล้อมรอบมีต้นน้ำห้าแห่งจากภูเขาที่ไหลลงมาหล่อเลี้ยงเมือง พระราชวังแยกเป็นสัดส่วนจากส่วนอื่นของเมืองด้วยกำแพง (ในเอ็น โรเดอ, 4)

สเคาเดินบันทึกว่า นครหลวงของอาณาจักรแห่งนี้เป็นที่ประทับของกษัตริย์และขุนนางผู้ใหญ่ ตั้งอยู่บนเกาะทรงกลมขนาดเล็ก ล้อมรอบด้วยกำแพงหินหนา มีวงรอบประมาณ 6 ไมล์อังกฤษ บนอีกฝั่งของแม่น้ำก็มีการตั้งถิ่นฐานกันอย่างหนาแน่น ทั้งเมืองเต็มไปด้วยวัดและสำนักสงฆ์มากกว่าสามร้อยแห่งที่สร้างอย่างวิจิตรและประดับประดาด้วยยอดเจดีย์หรือปราสาทปิดทองและประติมากรรม ถนนในตัวเมืองมีหลายสายทั้งกว้างและตรง นอกนั้นก็คือนครหลวงที่พัวพันกันไปมาคาน้ำสับสน ชาวเมืองมีเรือนขนาดเล็กเป็นจำนวนมาก แทบจะจอดอยู่หน้าประตูบ้าน โดยเฉพาะเวลาน้ำสูง (สเคาเดิน, 96-97)

ฟิน ฟลิตได้พรรณานานครหลวงแห่งสยามในลักษณะที่ใกล้เคียงกับสเคาเดิน อยุธยาเป็นเมืองที่มีที่ตั้ง ตั้งอยู่บนแม่น้ำ สร้างบนเกาะขนาดเล็กทรงกลมและล้อมรอบด้วยกำแพงหินยาวประมาณสองไมล์ เนเธอร์แลนด์ มีการบูรณะกำแพงครั้งสำคัญในปี 1634 มีฐานกำแพงหินขนาดใหญ่ รอบกำแพงเมืองบนอีกฝั่งของแม่น้ำมีแม่น้ำ ที่อยู่อาศัย บ้านชานา วัดวาอาราม เจดีย์เป็นจำนวนมาก และมีผู้คนอาศัยอย่างหนาแน่น รวมทั้งมีคนต่างชาติอยู่มาก ในตัวเมืองมีถนน ตรอกซอกซอย คลองคู ช่่วงน้ำขึ้นสูงเรือแทบจะพายบนถนน ไปถึงบ้านได้ ในทางยุทธศาสตร์ข้าศึกจะเอาชนะได้ยาก เพราะน้ำจะท่วมรอบเมืองร่วมหกเดือน

ต่อปี เป็นเมืองมรดกที่สวยงามร่วม 400 แห่ง พระราชวังยิ่งใหญ่ตระการตาตั้งอยู่ริมแม่น้ำ เปรียบเหมือนเมืองต่างหาก มีเจดีย์ห้องค์และตึกงามที่ประดับทองมากมาย พระเจ้าปราสาททองได้ทรงฟื้นฟูพระราชวัง จตุรัสขนาดใหญ่มีการสร้างกำแพงหิน มีแค่นถนนหนึ่งสายและทางเดินเล็กๆ สองสายที่นำไปสู่พระราชวัง ทำให้ปลอดภัยจากการโจมตีของประชาชนมากขึ้นในยามลุกฮือหรือการรุกรานจากเพื่อนบ้าน แต่ไม่อาจต้านกองทัพยุโรป กำแพงเมืองหนาแต่ไม่ได้มีฐานและป้อมเหมือนป้อมปราการจริงๆ สามารถถูกทำลายได้ง่ายๆ โดยปืนใหญ่ แต่ในมาตรฐานเอเชีย อยุธยาถือว่าเป็นเมืองที่แข็งแกร่ง สวยงาม ที่ตั้งดี ปลอดภัย และมีถนนหนาแน่น ศัตรูไม่สามารถล้อมได้นานเกิดหกเดือนเพราะน้ำท่วมจะบังคับให้ล่าถอย (ฟิน ฟลิต, 110)

บางกอกในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 มีบ้านเรือนมากมาย ทุกส่วนของบ้านทำด้วยไม้ไผ่ พื้นดินที่ละเอียดและมีความอุดมสมบูรณ์สูง มีต้นมะพร้าว ส้ม มะนาว ก้อย หมากรุก ทำให้เป็นตลาดที่เป็นที่รู้จักยิ่งในแม่น้ำนี้ และทำกำไรมหาศาลให้กับพระมหากษัตริย์ การค้าขายทำกันบนเรือน้อยใหญ่ (เฮก, 41)

3.3 สถาบันกษัตริย์

ชาวฮอลันดาตระหนักดีถึงความเป็นศูนย์กลางของสถาบันกษัตริย์ในสังคมสยาม ในราชอาณาจักรอยุธยาอันอำนาจสูงสุดและการปกครองเป็นของกษัตริย์ ผู้ปกครองที่มาจากตระกูลที่สูงส่งและเก่าแก่ ซึ่งเป็นเจ้าของอาณาจักรนี้และดินแดนข้างเคียงมาหลายศตวรรษ (สเคาเดิน, 97) ทุกอย่างเป็นไปเพื่อเสริมสร้างอำนาจบารมีของกษัตริย์

กษัตริย์แห่งสยามมีอำนาจเด็ดขาดที่จะผูกมิตรสร้างสันติหรือทำสงคราม เป็นผู้สืบทอดความยุติธรรมและอภิไทย์ สเคาเดินกล่าวว่า พระองค์ทรงทำทุกอย่างตามแต่พอพระทัย ทรงตรากฎหมายโดยไม่ต้องปรึกษาหรือขอความยินยอมจากใคร พระประสงค์ของกษัตริย์คือกฎ ที่ปรึกษาอาจถวายคำแนะนำบ้างในบางโอกาส พระมหากษัตริย์สามารถใช้ผู้มีตำแหน่งสูงตามแต่พระทัย และสามารถยึดทรัพย์พวกเขาได้ด้วยแม้มีความผิดน้อยนิด ทุกคนเป็นเพียง “ทาสและผู้สวามีภักดี” พระองค์ไม่ต้องสนใจเหตุผลและกฎหมายอื่นใด

(สเคาเดิน, 97) ส่วนพิน ฟลิตเห็นว่า กษัตริย์สยามมีอำนาจเกือบสมบูรณ์ ตามกฎหมายพระองค์ต้องปรึกษา
คณะที่ปรึกษา และขุนนางมีอำนาจในการตรวจสอบพระองค์ในเรื่องที่เกี่ยวกับการพิพากษาที่ผิดหรือไม่เป็น
กลาง อย่างไรก็ตาม ตำแหน่งต่างๆ นั้นกษัตริย์เป็นผู้แต่งตั้ง เช่นเดียวกับที่พระองค์กษัตริย์เป็นผู้ให้ทุกอย่าง
ดังนั้นทุกคนสามารถเสียดำแหน่งไปได้ด้วยเหตุผลที่เล็กน้อยที่สุด (พิน ฟลิต, 111) นี่คือภาพของกษัตริย์
อยุธยาในสายตาของชาวยุโรปจำนวนมาก พวกเขาไม่ได้รับรู้เรื่องหลักทศพิธราชธรรม การเมืองของอยุธยา
คือการเมืองที่อยู่บนพื้นฐานของสภาพความจริง (Realpolitik)

“อำนาจเบ็ดเสร็จ” และ “ความอลังการ” เป็นหัวข้อที่มักปรากฏในการบรรยายราชสำนักอยุธยาโดย
ชาวยุโรปนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 พระราชพิธีและธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ในราชสำนักล้วนแล้วแต่เป็น
เครื่องมือในการแสดงอำนาจของผู้ปกครอง กษัตริย์แห่งอยุธยาทรงปรากฏพระองค์ต่อประชาชนอย่างจำกัด
และจะปรากฏต่อขุนนางเมื่อจำเป็นเท่านั้น (สเคาเดิน, 98) พระบาทไม่แตะพื้น เสด็จพระราชดำเนิน โดยเกี่ยว
ทองคำ ทรงออกว่าราชการทุกวันต่อหน้าขุนนางด้วยความยิ่งใหญ่เหนือกว่ากษัตริย์คริสเตียน ขุนนางแสดง
การเคารพ เมื่อแสดงตนที่ราชสำนัก พวกเขาคุกเข่า พนมมือก้มกราบ ทรงประทับบนบัลลังก์ทอง จะไม่มี
ใครเห็นพระองค์ตอนขึ้น ไปประทับ แต่ละด้านของบัลลังก์ประดับด้วยรูปสัตว์วิเศษ ประจำด้วยทหารหลาย
ร้อยคน เช่นเดียวกับจำนวนช้างซึ่งประดับด้วยเงินทอง พระองค์จะเสด็จออกจากวังปีละสองสามครั้งเพื่อ
ความเพลิดเพลินหรือเพื่อเยือนวัดต่างๆ ขบวนขุนนางขนาดใหญ่ มเหสีและนางสนม คนใกล้ชิดทั้งหมดตาม
เสด็จพระราชดำเนิน โดยช้าง เมื่อเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคจะมีเรือร่วมร้อยลำ ขณะที่ทหารจำนวน
นับไม่ถ้วนในเครื่องแบบออกรบและแถวเดินทัพพร้อมเครื่องดนตรีหลายประเภท รวมถึงขลุ่ยและกลองส่ง
เสียงกระหึ่ม เมื่อได้ยินเสียงนี้ ทุกคน ชาวนา ชาวเมือง ชาวต่างชาติ ขุนนาง มีหน้าที่ต้องออกมาจากที่พัก
พร้อมครอบครัว ทุกคนหมอบกราบบนพื้นแสดงความเคารพ ถ้าหากทำไม่ทันเวลาหรือทำไม่เหมาะสมจะมี
โทษหนักถึงชีวิตซึ่งในเอ็น โรเดออย่างว่าเห็นเอง ผู้พิพากษาที่ได้รับการแต่งตั้งในคดีสินคสนี้สามารถตัดสิน

โทษและค่าปรับได้ทันทีโดยไม่มีเงื่อนไข เครื่องถ้วยชาที่ใช้ในราชสำนักล้วนทำด้วยทองและเงิน ช้างเผือกใช้เครื่องถ้วยชาเงินทองและมีผู้รับใช้ (ในเอ็นโรโค, 10)

นอกจากอำนาจทางการเมืองแล้ว กษัตริย์อยุธยายังทรงเป็นผู้ผูกขาดอำนาจทางเศรษฐกิจอีกด้วย พระองค์ในเอ็นโรโคยกให้กษัตริย์แห่งอยุธยาทรงเป็นผู้มีอำนาจและมั่งคั่ง เหนือกว่าที่อื่นใดในตะวันออก (ยกเว้นจีน) ในเรื่องจำนวนประชากร ช้าง ทอง ัญมณี การขนส่งทางเรือ การค้า และความอุดมสมบูรณ์ (ในเอ็นโรโค, 5) รายได้หลักของกษัตริย์มาจากค่าเช่าที่ เงินภาษีอากร และการออกใบอนุญาตสำหรับสินค้า นำเข้าและส่งออก ภาษีที่ดิน ประมง ไม้ผล นอกจากนี้ยังมีเหมืองทองและตะกั่ว ป่าไม้ฝาง ไม้สักถูกส่งออก ไปขายฝั่งโคโรมันเดล (อบิสสินี) ญี่ปุ่น นอกจากนี้แล้ว พระองค์ทรงเป็นทนายรับสมบัติของสมาชิกราชสำนักที่เสียชีวิต ลูกเมียของผู้เสียชีวิตจะได้รับรับค่าเลี้ยงดูและมีรายได้แน่นอน หรืออย่างน้อยหนึ่งในสามของสมบัติ หากพ่อค้าต่างค้าตาย กษัตริย์จะได้รับสมบัติสองในสามของสินค้าของสมบัติ รายได้มี 20,000 catty Siamese silver ต่อปี ในเอ็นโรโคคำนวณว่าประมาณ 25 ตันทอง และใช้จ่ายเพียงปีละ 15 ตัน ที่เหลือรักษาไว้ในท้องพระคลัง ดังนั้นในสยามมีท้องพระคลังที่มหาศาล กษัตริย์ใช้จ่ายส่วนใหญ่มากกับการสร้างศาสนสถาน สิ่งเสริมบารมี ซึ่งล้วนแต่ใช้เงินมหาศาล อาวุธหนักและเรือรบ ทหารต้องดูแลตัวเอง มีเพียงข้าว และสิ่งที่ปล้นสะดมมาได้จากฝ่ายศัตรู นอกจากนั้นพวกทหารต้องทำทุกอย่างเหมือนกับทาส คนทั่วไปก็เป็นทาสของกษัตริย์ ต้องทำงานบำรุงรักษาเมือง และป้องกัน (ในเอ็นโรโค, 12)

ในเอ็นโรโคอ้างว่า กษัตริย์แห่งสยามทรงต้อนรับและอนุญาตให้ชาวต่างชาติเข้าประเทศได้อย่างเสรี เช่นเดียวกับประชาชนของพระองค์ เพราะชาวสยามภาคภูมิใจกับการมีชาวต่างชาติมากมายในประเทศ ไม่มีการขัดขวางเรื่องความเชื่อ ศาสนา แต่กษัตริย์ก็ชอบบางชาติมากกว่าบางชาติ ตลอดห้าปีที่เขาทำงานอยู่ในอยุธยา ได้เห็นว่าพระเจ้าทรงธรรมทรงโปรดพวกฮอลันดาอย่างมาก อย่างที่เห็นในการติดต่อรายวันและการสนทนากับพระองค์ ทรงอนุญาตให้พวกฮอลันดามีเสรีภาพและซื้อได้เปรียบมากกว่าคนสยามเอง ทั้งการซื้อการขายโดยไม่มีภาษีหรือการซื้อใบอนุญาต รวมถึงการเข้าวังได้อย่างเสรีตามที่ชาว

สอลันดาต้องการ ซึ่งเป็นสิทธิที่พวกอังกฤษ โปรตุเกส หรือมัวร์ก็ยังไม่เคยได้รับ อีกทั้งพระองค์ทรงเรียกพวกสลันดาว่าเป็น “ลูกของน้องชาย” และทรงคิดว่า เจ้าผู้รั้งเมืองแห่งสาธารณรัฐดัตช์ (Prince of Orange) เรียกพระองค์ว่าพี่น้องและเพื่อนร่วมสาบาน นี่คือข้อมูลหรือการประเมินสำคัญที่วีโอซีต้องการรู้

3.4 อยุธยาในฐานะรัฐ: ระบบราชการ การยุติธรรม การทหาร

ดังที่กล่าวไปแล้ว ชาวสลันดาตระหนักดีว่าพระมหากษัตริย์อยู่บนยอดสูงสุดของระบบการปกครองของสยาม บันทึกของพวกเขายังแสดงให้เห็นว่าข้อมูลที่พวกเขาได้รับว่าราชอาณาจักรอยุธยา มีระบบราชการที่ชัดเจน ซึ่งครอบคลุมการยุติธรรมและการทหารด้วย

อยุธยา “ผู้ว่า” (governor) ที่แต่งตั้งโดยกษัตริย์ ผู้ว่าและสภาจะดูแลทุกด้าน ตั้งแต่การจัดขบวนพยุหยาตรา ไปจนถึงการเก็บภาษีอากร สภามืองจะผลัดเปลี่ยนทุกสามปี

ในด้านการยุติธรรม เป็นที่รู้กันว่าในประเทศนี้ การปล้น ฆาตกรรม การทรยศ และอาชญากรรมอื่นๆจะถูกลงโทษอย่างรุนแรง การทะเลาะเบาะแว้ง การถกเถียง การต่อสู้ ความรุนแรง การโกง การขโมย การฆาตกรรม และความผิดประเภทอื่นๆ จะถูกตัดสินในนามของพระมหากษัตริย์โดยผู้พิพากษาและผู้ว่าการของทุกเมือง ผู้เกี่ยวข้องในคดีต้องแจ้งกรณีของตนเป็นลายลักษณ์อักษร มีเสมียนและทนายทำให้ โดยคนเหล่านี้เองต้องได้รับการอนุญาตให้ประกอบอาชีพ ดังนั้นจะไม่มีคดีใดที่ไปถึงมือศาล โดยที่ไม่ได้มีทนาย นอกจากนี้ฝ่ายจำเลยสามารถถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นองค์ผู้พิพากษาสูงสุด (ในเอ็น โรเดอ , 9) ในความเห็นของฟัน ฟลีต สยามนั้นมีกฎหมายที่ดี แต่ไม่ได้รับการปฏิบัติตาม เป็นเพราะกษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาดและกฎหมายเปลี่ยนแปลงได้ตามความประสงค์ของพระองค์ ขณะเดียวกันขุนนางที่โลกและคด โกงยังทำให้ระบบการยุติธรรมบิดเบือนไปด้วย โดยไม่คำนึงถึงกฎหมายที่ดีเยี่ยมที่มีอยู่ ผลก็คือคนที่มีอำนาจและมีเงินมักจะชนะคดีด้วยการติดสินบนและวิธีการฉ้อฉลอื่นๆ และคนจนต้องทนทุกข์ (ฟัน ฟลีต,

ศักยภาพทางทหารของอยุธยาเป็นประเด็นสำคัญหนึ่งที่บริษัทวีไอซีให้ความสนใจ โดยรวมแล้ว ลูกจ้างบริษัทก่อนข้างจะดูแลกองทัพลาย ซึ่งก็สะท้อนให้เห็นความเชื่อมั่นในศักยภาพทางการทหารของฮอลันดาและชาวยุโรปร่วมสมัย ในอินโดเนซียรายงานว่า ทศวรรษที่ 1620 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เขาประจำอยู่ในอยุธยา เป็นช่วงเวลาแห่งความสงบ หลังจากที่ก่อนหน้านี้สยามทำสงครามกับพม่าและล้านช้าง สงครามกับพม่าเป็นเรื่องแย่งชิงช้างเผือกของสยาม ส่วนสงครามกับรัฐอื่นๆ เป็นเพราะสยามต้องการขยายอำนาจมากกว่า ใน ค.ศ. 1615 กษัตริย์แห่งอังวะพร้อมด้วยพันธมิตรคือล้านช้างเกือบจะโจมตีสยาม กษัตริย์แห่งสยามเคลื่อนทัพจำนวนสองแสนคนไปรบศึกด้วยพระองค์เอง ทั้งสองฝ่ายตั้งกำลังจนในที่สุดฝ่ายอังวะก็ตระหนักว่าไม่ได้ประโยชน์อะไร อีกทั้งฝ่ายล้านช้างถอนตัวเนื่องจากขาดแคลนข้าว กษัตริย์แห่งสยามจึงเสด็จนิวัติพระนคร ทรงได้รับการถวายการต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่ประหนึ่งได้รับชัยชนะยิ่งใหญ่ เรือพาย 20,000 ลำถูกจัดมารขนส่งทหารและข้าวของ นอกจากทหารประจำแล้ว ยังมีการเกณฑ์พลเรือนอีก 50,000 คน กองทัพมีปืนใหญ่ 20 กระบอก แต่ละกระบอกมีผู้เชี่ยวชาญประจำ 2 คน ช้าง 5,000 เชือก ม้า 2,000 ตัว หอก ปืน โล่ หนูล และดาบเป็นอาวุธที่สำคัญที่สุดเป็นจำนวนมาก มีดินปืนคุณภาพดี กองทัพลายไม่ขาดอะไร นอกจากหัวใจนักรบ เพราะเป็นพวกที่ระมัดระวัง ถนัดลอบโจมตี และไม่กล้าโจมตีศัตรูก่อน ในอินโดเนซียและลูกจ้างวีไอซีอีกหลายคนรายงานพ้องกันว่า พวกทหารเลยจะไม่ได้รบจัดสรรอะไรมากกว่าข้าว ที่เหลือต้องจัดหเอง (ในอินโดเนซีย, 11) สเลาเตินชี้ว่า กองทัพลายใช้กำลังทหารต่างชาติด้วย (สเลาเติน, 101) เขาประเมินว่าสยามมีกำลังทางเรือที่ใช้ไม่ได้ (สเลาเติน, 102)

พิน ฟลิตก็มีความเห็นพ้องกันว่า ชาวสยาม ไม่ใช่ทหารที่ดีเลิศเท่าไรนัก มีปืนใหญ่ที่ทำให้นึกถึงการทำสงครามแบบยุโรป เพียงแต่ส่วนใหญ่มีประสบการณ์น้อยกว่าการใช้ปืน เรือรบสร้างได้เหมาะกับการใช้ในทะเล บางลำคิดปืนใหญ่ได้ แต่ก็ใช้ประโยชน์ได้ไม่มากนัก เพราะชาวสยามเป็นนักเดินเรือที่แย่ (พิน ฟลิต, 107) นอกจากนี้พิน ฟลิตยังตั้งข้อสังเกตว่า สยามยามที่มีศึกเคยมีเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบมากมาย แต่ในยาม

สันติคังสมย์ของเขาแทบจะ ไม่มีเหลือเมื่อถึงขณะนี้ มีแค่มะริดและตะนาวศรีที่ยังคงมีกำแพงล้อมรอบ เพราะกลัวการโจมตีจากอระกัน แต่อยุธยาโชคดีคือในยามน้ำท่วมก็ไม่สามารถถูกยึดได้ (พิน ฟลิต, 109)

3.5 ชีวิตทางเศรษฐกิจ: การค้า

สเกาเดินบันทึกว่า สยามมีรายได้สูงจากการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าต่างประเทศ (สเกาเดิน, 99) สินค้าส่งออกที่สำคัญที่สุดคือ หนังกวาง หนังกวางกระเบน ตะกั่ว ไม้ฝาง ยางไม้ ทอง อัญมณี ญี่ปุ่นนำเข้า หนังกวาง ไม้ฝาง ตะกั่ว การเดินทางแต่ละครั้งจากญี่ปุ่นไปสยามและกลับใช้เวลา 8-9 เดือน ให้กำไร 50% ยางไม้และทองถูกนำไปโคโรมันเดล สุรัฐ ดาโบล โดยพ่อค้ามัวร์เป็นจำนวนมาก พวกโปรตุเกสก็ส่งออก สินค้าเหล่านี้ รวมทั้งทองและทับทิมซึ่งถูกนำไปปะ โคและต่อไปตะนาวศรี กัว โคชิน และมะละกา พ่อค้าจีน ส่งออกงาช้าง แรด ควาย ไม้ฝาง และตะกั่ว ไปเมืองจีน

สินค้านำเข้ามีมากมาย ที่สำคัญ คือ ผ้าฝ้ายและลินินจากชายฝั่งโคโรมันเดล สุรัฐ และดาโบลเป็นร้อยแบบ จะถูกซื้อโดยราชสำนัก ไม้กฤษณา เครื่องเทศ ผ้านินสีแดงและดำ สินค้าฟุ่มเฟือย เหล็ก ทองแดง และโลหะสำหรับทำปืนขายได้ราคาดี สยามยังนำเข้าสินค้าเล็กๆ น้อยๆ จากปัตตานี ยะโฮร์ จัมบี มะละกา โคชินจีน จัมปา กัมพูชา บอร์เนียว ญี่ปุ่น พระมหากษัตริย์ทรงส่งเรือไปจีนปีละสามถึงสี่ลำและส่งคณะทูตไปที่กวางตุ้ง ช่วงเวลาที่เหมาะสมกับการเดินทางจากจาร์ตาไปสยามที่ดีที่สุดคือเริ่มในเดือนกรกฎาคม เดินทางกลับในเดือนกันยายน จากญี่ปุ่นไปสยามคือเดือนธันวาคม และกลับในเดือนพฤษภาคม (ไนเอ็นโร เดอ, 16)

ไนเอ็นโรเดออธิบายขั้นตอนการเข้ามาค้าขายในสยาม พ่อค้าต่างชาติต้องรายงานตัวที่บางกอกซึ่งเป็นที่ตั้งด่านอากรด่านที่หนึ่งก่อน เรือทุกลำทุกประเภทต้องรายงานตัวที่ด่านอากร ต้องแจ้งว่าเรือมาจากไหน มาทำอะไร บรรทุกคนและอาวุธปืน สินค้าประเภทไหนที่ต้องถูกเรียกเก็บภาษี เมื่อจ่ายภาษีแล้วจะได้รับใบอนุญาตให้ล่องเรือขึ้นต่อไป หนึ่งไมล์ก่อนถึงอยุธยาจะเจอกับด่านอากรที่สองจากปากแม่น้ำ

เรียกว่า บางตะนาว (Bangtanao) เรือจะต้องจอดรับการตรวจอีกครั้งแม้จะไม่ต้องจ่ายภาษีอีก เมื่อแสดงใบอนุญาตแล้วพ่อค้าสามารถล่องเรือขึ้นไปยังอยุธยาและทำการค้าขาย พวกเขาจะต้องผ่านการตรวจเก็บภาษีและออกใบอนุญาตอีกครั้งเมื่อกลับออกไป เรือที่ไม่ทำเช่นนี้จะถูกจับและยึดสินค้าเป็นการลงโทษ (ไนเอน โรเคอ, 3)

รายงานของไนเอน โรเคอยืนยันความอุดมสมบูรณ์ของสยาม สยามเป็นดินแดนที่สวยงามและอุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยสัตว์จำนวนมาก โดยเฉพาะสัตว์สี่ขา อย่างวัวควายและสัตว์ประเภทกวาง ทุกปีหนึ่งกวางมากกว่าสามแสนชิ้นถูกส่งออกจากสยามไปยังญี่ปุ่น โดยพ่อค้าชาติต่างๆ อีกทั้งสัตว์ปีก สัตว์น้ำหนังปลากระเบนถูกส่งไปญี่ปุ่นเป็นจำนวนหลายแสนต่อปี สัตว์อันตรายก็มีอยู่มาก เช่น สัตว์มีพิษ จระเข้จำนวนมากในแม่น้ำ ซึ่งคนพื้นเมืองกินเป็นยา สยามยังอุดมไปด้วยพืชพันธุ์นานาชนิด ทั้งข้าว ธัญพืชต่างๆ ดอกไม้ที่ให้น้ำมัน สมุนไพรสด ผลไม้ ข้อสรุปของไนเอน โรเคอ คือ ชาวสยามสามารถดูแลตัวเองได้อย่างสบาย (ไนเอน โรเคอ, 7)

3.6 ประชากร

สยามเป็นรัฐที่มีประชาชนอาศัยอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะในตอนล่าง เต็มไปด้วยหมู่บ้านและเมืองน้อยใหญ่ (สเคาเติน, 96; ไนเอน โรเคอ, 8) ชาวสยามเป็น “พวกนอกรีตและบุชารูป” พวกเขาใช้ชีวิตอย่างมั่นคงและสงบในศาสนาของตน ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ รัฐบาล และเจ้าท้องถิ่น (ไนเอน โรเคอ, 6) โดยทั่วไปชาวสยามฝึกฝั่สันติ การค้า และการเพาะปลูก (วันวลิต, 107) มีความสามารถในเรื่องการค้าและการฝีมือ โดยเฉพาะการค้าภายในที่มีคนมีส่วนร่วมเป็นแสน อาชีพต่างๆ มีอยู่อย่างหลากหลาย เช่น ช่างไม้ ช่างต่อเรือ ช่างปั้น ช่างเงินช่างทอง ช่างหิน ช่างวาด ช่างทอ ช่างทองแดง คนงานท่าเรือ ช่างก่ออิฐ ช่างปั้นหม้อ ช่างต่อตู้ ช่างทำเหรียญ ฯลฯ รับใช้ความต้องการในชีวิตของชาวสยาม อีกทั้งยังมีอาชีพหมอ เสมียน นักกฎหมาย คนขายของหวาน อาหาร และเครื่องนุ่มห่มเดินทางไประหว่างเมืองและหมู่บ้าน ทุกคนปลูก

ข้าวและหาปลาเอง ชาวสยามเป็นพ่อค้าและนักต่อรองฉลาด มีแรงงานและทาสจำนวนมากที่พร้อมจะทำงานทุกอย่างเพื่อเงิน 3 stivers ต่อวัน ที่สำคัญคือค่าครองชีพที่ต่ำ คนที่มีรายได้ 3 stivers ต่อวันสามารถซื้ออาหารและเครื่องดื่มได้ (ในเอ็น โรด, 8)

นอกจากอุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหารแล้ว สยามมีวัสดุคุณภาพดีสำหรับการสร้างบ้านเมือง วัดวา บ้าน เรือ คือ ปูน หิน อิฐ ตะกั่ว และทุกอย่างที่ต้องการ และราคาเหมาะสมมาก โคนปกติแล้วบ้านทำด้วยไม้ ไม้ค่อยใช้หินแม้จะราคาถูก สร้างสูงจากพื้นเก้าฟุต คลุมด้วยกระเบื้อง มีเครื่องเรือนน้อยชิ้น ไม่สามารถเทียบกับเราได้ เพราะพวกเขาไม่ได้ใช้ชีวิตเช่นเรา ทุกห้องในบ้านปูด้วยเสื่อเพื่อความสะอาด เมื่อมีคนมาเยือน จะปูเสื่อที่คู่มือหรือพรมอาหรับ (ขึ้นอยู่กับฐานะ) และเชิญแขกให้นั่งลง บริการด้วยน้ำในถ้วยทองหรือเงินและชุดหมากพลูซึ่งเป็นวิธีการแสดงความเคารพระหว่างเพื่อน ภาชนะอาหารทำด้วยทองเหลืองสวยงามในห้องนอนเรียบง่ายและสะอาดซึ่งเหนือกว่าพวกเรา พวกเขาอาบน้ำสองสามครั้งต่อวันด้วยน้ำสะอาดจากน้ำพุหรือแม่น้ำ และนวดตัวด้วยสมุนไพรกลิ่นหอมหวานผสมน้ำกุหลาบ ไม่ใช่ด้วยน้ำมันมะพร้าวอย่างชาวชวาที่สกปรก หลังอาบน้ำทั้งชายหญิงก็ไปหาความสำราญ เข้าวัด หรือไปเยี่ยมเยือนกัน พวกเขาแต่งตัวพับรอบร่างกายอย่างงดงามเป็นศิลปะ สวมใส่เครื่องประดับ

อีกประเด็นหนึ่งที่ชาวฮอลันดาสนใจคือเรื่องครอบครัว ชาวสยามแม้จะเป็นพวกนอกกรีต แต่ก็มีการแบ่งความเห็นต่อผู้หญิงอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการแต่งงาน โสภณี การนอกใจ แม้ว่าการขายตัวจะมีน้อยที่นี่ เพราะทั้งชายและหญิงที่แต่งงานจะเก็บตัว พวกเขาเหนือกว่าพวกเราชาวคริสต์ในเรื่องความรัก ความภักดี ความอดสาหัส และการดูแลลูกหลาน ใครอยากแต่งงานต้องเข้าหาพ่อแม่หรือเพื่อนสนิทมากกว่า เข้าหาเจ้าตัวเสียอีก และให้คนอื่นทาบทามคู่ครองในนามของตน โดยไม่เคยได้พูดคุยหรือมองดูฝ่ายหญิงเลย รู้จักหล่อนผ่านคำบอกเล่าหรือผ่านการติดต่อพ่อแม่ พ่อแม่มักจะเตรียมการแต่งงานโดยลูกสาวและชายหนุ่ม ไม่ได้รับรู้ เวลาพบปะพูดคุยกัน ก็จะคุยกันว่า มีลูกสาวหลานสาวอย่างไรบ้าง ขำรับใช้ชายหญิงที่ถึงวัยแต่งงาน ระหว่างเพื่อนจะแต่งงานกันเอง ไม่เอาคนนอก แต่งกันในเครือญาติ ยกเว้นแต่พี่น้อง แต่ในเอ็น โร

ตนเองก็เคยเห็นพี่น้องต่างแม่และลูกพี่ลูกน้องแต่งงานกัน การแต่งงานของชาวสยามให้ความสำคัญกับความงามและความรวย และไม่ค่อยเห็นความสำคัญของคุณธรรมอย่างพวกเรา การจับ การใช้คำหวาน และความปากอย่างใจอย่าง อย่างที่เกิดขึ้นในสังคมดัตช์ ไม่มีความสำคัญที่นี่ ผู้ใหญ่ตัดสินใจแล้วผู้น้อยต้องทำตาม พ่อแม่จับหมายหมั้นกันตั้งแต่ไม่ถึง 10 ขวบ หรือน้อยกว่านั้นและไม่รู้ความกว่านั้น ในเอ็น โรเคยเคยเห็นบางคนที่อยู่ไม่ถึง 12 ปี แต่งงานอย่างเป็นทางการและมีลูกภายในปีสองปี ทำให้พวกฮอลันดาประหลาดใจยิ่ง แต่ถ้าใครอายุ 20-24 ปีแล้วยังไม่เคยหมั้นหมายก็สามารถเลือกคู่หรืออยู่กับกันได้ โดยกฎหมายหรือญาติมิตรก็ไม่สามารถแยกจากกัน ชาวสยามสามารถแยกทางกันได้ด้วยเหตุผลเล็กน้อย ผู้ชายทิ้งผู้หญิงได้อย่างที่ในเอ็น โรเคยเคยเห็นด้วยเหตุผลว่า เพราะไม่สามารถมีลูกได้ ทั้งสามีและภรรยาสามารถไปหาคู่ใหม่ได้ (ในเอ็น โร เดอ, 14) ไคสแบร์ต เฮก ยังได้บันทึกเรื่องราวของชีวิตคู่ระหว่างชายชาวดัตช์กับหญิงพื้นเมืองในสยาม ในหลายกรณีที่พ่อชาวดัตช์ออกจากสยามไปแล้ว แม่ชาวพื้นเมืองจะใช้เงินเลี้ยงดูลูกไปกับการดื่มเหล้ามากกว่าเลี้ยงลูก (เฮก, 15)

ชาวสยามลงโทษลูกน้อยมาก เด็กๆ ค่อนข้างเรียบร้อยและเชื่อฟัง เด็กชายอยู่กับครูซึ่งคือพระหลายปี ได้รับการสอนเรื่องมารยาท การอ่านเขียน วิชาฝีมือต่างๆ ศิลปะ และวิชาต่างๆ ขึ้นกับความสามารถของแต่ละคนที่จะดูแลตัวเองและทำงานได้ (ในเอ็น โร เดอ, 14)

คนที่นี่นับถือพระอย่างสูง พวกเขาไม่ฝังคนตาย แต่เผาด้วยพิธียิ่งใหญ่และแสดงตนตามฐานะรวมทั้งค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างเจดีย์ (หากครอบครัวยังไม่มั่งคั่ง) เพื่อเก็บอัฐิ ส่วนคนจนและทาสซึ่งไม่มีอะไรและให้ทุกอย่างกับพระเจ้าจะถูกเผาโดยวัดด้วยงบประมาณที่ถูกที่สุด คนที่ตายด้วยการเจ็บป่วยโรคร้ายเช่น อีสุกอีใสและโรคต่างๆ หรือตายแต่อายุน้อย กลับไม่ถูกเผา ถูกโยนลงแม่น้ำ หรือเอาไปทิ้งในทุ่งให้เป็นเหยื่อปลาหรือนก พวกเขาบอกว่าคนที่ถือว่าไม่สะอาดไม่สมควรได้รับการเผาหรือสวดมนต์ให้ สำหรับเด็กที่ตาย พวกเขายังไม่มีความสามารถที่จะเข้าใจการบูชาพระเจ้าและสวดภาวนาได้ และข้ออธิบายอื่นๆ ที่ดูไม่มีเหตุผลที่ชาวฮอลันดาจะรับได้

3.7 ความเชื่อ

สำหรับลูกจ้างบริษัทวีไอซีซึ่งเป็นคริสเตียน ชาวสยามถือว่าเป็น “พวกนอกกรีต” ซึ่งเป็นกันมานานแล้ว เห็นได้จากการมีอยู่ของถ้ำโบราณ ฤๅษี สำนักสงฆ์ และงานเขียนของพระ โบราณ จนถึงทุกวันนี้ชาวสยามยังคงบำรุงรักษาและสร้างวัดวาอารามอย่างไม่หยุดหย่อน พวกเขาอดล้นตามองว่าชาวสยามใช้จ่ายมากมายกับศาสนา ในเอ็นโรเดอกล่าวเขาได้ยืนยันว่าพระเจ้าผู้ใหญ่อุปหนึ่งคำนวณว่า ในแต่ละปีทองจำนวนมากกว่าสองตันถูกถวายให้ศาสนาในสยาม โดยชุมชนและถูกใช้ประโยชน์โดยพระ ยกเว้นส่วนที่เป็นของกษัตริย์ ดังนั้นพระที่นี้จึงมั่งคั่งและทรงอิทธิพล และมีชีวิตที่หรูหรา เป็นที่เคารพมาก และมีเป็นจำนวนมาก แต่ในเอ็นโรเดอมองว่าการมีพระเป็นจำนวนมากไม่ได้ช่วยอะไรเท่าไร แม้ว่าพระถูกห้ามไม่ให้และต้องเงินหรือสตรี แต่กลับมีชีวิตหรูหรา ได้รับการยกย่องประหนึ่งเจ้า ในเอ็นโรเดออ้างว่าได้เห็นมาแล้วว่าพระที่อยู่กินกับหญิงถูกลงโทษเผาทั้งเป็น หรือถ้าได้รับการหย่อนโทษก็ต้องถูกเนรเทศตลอดชีวิตและห้ามไม่ให้กลับมาเป็นพระอีก ผู้คนทุกชนชั้นต่างนำปัจจัยมาถวาย เป็นเรื่องน่าประหลาดใจสำหรับชาวฮอลันดาที่ชาวสยามดูแลพระดีกว่าที่พวกคัตซ์ดูแลครู (ในเอ็นโรเดอ, 11, 12, 14)

บันทึกของชาวฮอลันดาไม่ได้ระบุว่าศาสนาที่ชาวสยามนับถือคือศาสนาพุทธ ศาสนาในสยามเกี่ยวกับการ โนม์น้ำวคน ทูกรอบบักษ์พระจะเปิดวัดเพื่อสวดมนต์และเตือนคนให้ทำแต่สิ่งที่ดี โดยเฉพาะการถวายของให้ “พระเจ้า” คนจำนวนเป็นพันๆ จะนำทอง เงิน จิวร ปัจจัยต่างๆ มาถวาย ซึ่งพระบอกว่าจะนำไปใช้สร้างพระใหม่ พระยังไปเยี่ยมคนป่วย สวดมนต์ให้คนตาย สวดเป็นภาษา “พะโคและพราหมณ์” ซึ่งคนไม่เข้าใจ พิธีกรรมกระทำกันอย่างเรียบร้อย มีการบูชา จูบ และเลียรูปปั้น มีรูปปั้นหลายประเภทที่ทำจากไม้ หิน ทองแดง ตะกั่ว ดีบุก เงิน ทอง การบูชารูปต่างๆ เหล่านี้เพื่อได้รับการไถ่บาป เป็นการจาริกแสวงบุญสำหรับตัวเองและคนอื่นดังที่ชาวสยามพูดกับพวกของในเอ็นโรเดอเวลาถกเถียงกันเรื่องศาสนา ในเอ็นโรเดอกล่าวหาว่าชาวสยามถือว่าพวกฮอลันดาเสมอกับพวกเขา และเป็นชาติที่ได้รับความพร เพราะชาวฮอลันดารู้จักพระเจ้าสูงสุด และรักการกระทำที่ดีและถูกต้อง ไม่ไปยุ่งกับศาสนาหรือความเชื่อของคนอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

“เราไม่ได้แสดงอคติ รังเกียจ ประณาม สบประมาทพวกเขาต่อหน้า เหมือนเช่นที่อีกหลายศาสนาหลายชาติ เช่น พวกมุสลิมซึ่งมีปัญหาเกี่ยวกับคนที่คิดต่าง” (ในเอ็น โรเคอ, 13) แน่แน่นอนว่าชาวฮอลันดาซึ่งมีความเชื่อในระบบพระเจ้าองค์เดียวย่อมมีข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่อศาสนาของชาวสยาม แต่ดูเหมือนว่าผู้เขียนเหล่านี้จะไม่พอใจที่การกระทำของผู้นับถือศาสนา มากกว่าหลักการของศาสนา

4. สรุป

งานพรรณนาการเดินทางของลูกจ้างบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาจากคริสต์ศตวรรษที่ 17 ที่เลือกมาศึกษาโครงการวิจัยนี้ โดยรวมแล้วฉายภาพของราชอาณาจักรอยุธยาที่มีความคล้ายคลึงกัน ขณะเดียวกันสิ่งที่ปรากฏในงานเขียนก็สะท้อนตัวตน เจ็บใจ และความปรารถนาของพวกเขาเองด้วย

ชาวฮอลันดาได้รับรู้ถึงอาณาเขตทางการเมืองของราชอาณาจักร แต่ในขณะเดียวกันรายละเอียดของการพรรณนาก็จำกัดอยู่ในบริเวณระหว่างกรุงศรีอยุธยาและปากแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะนั่นคือพื้นที่ที่พวกเขาได้รับอนุญาตให้เข้าถึงได้ อยุธยาในฐานะที่เป็นราชธานีของชาวสยามสร้างความประทับใจให้กับผู้สังเกตการณ์ต่างชาติเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ตั้ง สภาพทางภูมิศาสตร์ และการคมนาคมที่เอื้ออำนวยต่อวิถีชีวิตของผู้ที่ต้องอาศัยการเดินทางทางน้ำ

การพรรณนาต่างๆ ของชาวฮอลันดาสะท้อนภาพของราชธานีที่มีผู้คนอาศัยอยู่อย่างคึกคัก แสดงถึงความเป็นศูนย์กลางทั้งทางการเมืองและของชีวิตทางเศรษฐกิจซึ่งส่งผลต่อการอยู่อาศัยและการทำมาหากินของคนทุกคน งานเขียนเหล่านี้ย้ำความเป็นศูนย์กลางของสถาบันกษัตริย์ในการเมือง การปกครอง ระบบยุติธรรม สังคมและเศรษฐกิจของสยาม แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างทางสังคมทั้งทางโลกและทางธรรมที่มีลำดับชั้นทางสังคมที่เห็นชัดเจน ในทางโลกมีกษัตริย์และในทางธรรมก็มีพระที่อยู่บนจุดสูงสุดของพีระมิดความสัมพันธ์ในสังคมสยาม ผู้เขียนงานพรรณนาการเดินทางเหล่านี้ดูเหมือนจะไม่ค่อยสะอึกใจกับอำนาจอย่างไม่มีขีดจำกัดของกษัตริย์และสถานะสูงส่งของพระ เพราะพวกเขาเองมาจากสาธารณรัฐดัตช์ที่ปกครอง

ด้วยรัฐสภาและมีสถาบันกษัตริย์ในเชิงสัญลักษณ์ อีกทั้งการกล่อมเกลาคด้วยวัฒนธรรมแบบ โปรเตสแตนต์ที่
เริ่มต้นมาจากการตั้งคำถามและท้าทายอำนาจของนักบวช

งานเขียนที่เลือกมาศึกษาในที่นี้ส่วนนำเสนอภาพแห่งความอุดมสมบูรณ์ของสยาม ซึ่งเป็นเหตุผล
สำคัญที่จะสร้างและรองรับความชอบธรรมของการเข้ามาและคงอยู่ของบริษัทวิโอซีในราชอาณาจักร แม้ว่า
ท้ายที่สุดแล้วความอุดมสมบูรณ์ของสยามจะมีได้รับประกันการได้กำไรของบริษัทฯ ที่มาทำการค้ากับสยาม
ก็ตาม ความมั่งคั่งในทรัพยากรธรรมชาติเพียงพอที่จะทำให้ชาวสยามมีชีวิตที่ดีได้ การค้าต่างประเทศจึงดู
เหมือนจะเป็นไปเพื่อสนองประ โยชน์ให้กับสถาบันกษัตริย์เสียมาก แต่ที่สำคัญคือดินแดนแห่งความอุดม
สมบูรณ์นี้ยังยินดีต้อนรับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวฮอลันดา

บรรณานุกรม

หลักฐานชั้นต้น

Gijbert Heeck. *A Traveller in Siam in the Year 1655: Extracts from the Journal of Gijbert Heeck*.

Translated and introduced by Barend Jan Terwiel. Chiang Mai: Silkworm Books, 2008.

Cornelis van Nijenrode. "Remonstrantie en verthoninge der gelegentheyt des coninckrijx van Siam

mitsgaders haeren handel ende wandel ende waar de negotie meest in bestaet etc." *Kroniek van het Historisch Genootschap Gevestigd te Utrecht*, 10 (1854): 176-91.

Joost Schouten. 'A Description of Siam'. In François Caron and Joost Schouten, *A True Description of the Mighty Kingdoms of Japan and Siam*, tr. Roger Manley and ed. C. R. Boxer. London: Argonaut Press, 1935.

Jeremias van Vliet. 'Description of the Kingdom of Siam, 1638'. Translated by L. F. van Ravenswaay and edited by Chris Baker. In Jeremias van Vliet, *Van Vliet's Siam*, ed. Chris Baker et al. (Chiang Mai: Silkworm Books, 2005), 89-178.

หนังสือและบทความ

Adas, Michael, *Machines as the Measure of Men: Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance* (2nd edn., Ithaca: Cornell University Press, 1992).

Baker, Chris, 'Ayutthaya Rising: From Land or Sea?', *JSEAS* 34/1 (February 2003), 41-62.

Blussé, Leonard, 'Queen among Kings, Diplomatic Ritual at Batavia', in Grijns, Kees and Nas, Peter J. M. (eds.), *Jakarta-Batavia* (Leiden: KITLV, 2000), 25-42.

— *Tussen geveinsde vrunden en verklaarde vijanden* (KNAW: Amsterdam, 1999). Translated as 'Amongst Feigned Friends and Declared Enemies', <http://www.oslo2000.uio.no>.

Brand, A., 'Merit, Hierarchy and Royal Gift-giving in Traditional Thai Society', *BKI* 131/1 (1975), 111-37.

- Busakorn Lailert, 'The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767: A Study of the Thai Monarchy during the Closing Years of the Ayuthya Period' (Diss., University of London, 1972).
- Darling, Frank C., 'The Evolution of Law in Thailand', *Review of Politics*, 32/2 (1970), 197-218.
- Dhani Nivat, 'The Old Siamese Conception of the Monarchy', in *Collected Articles by H.H. Prince Dhani Nivat* (Bangkok: The Siam Society, 1969), 91-104.
- Errington, Shelly Elisabeth, *Meaning and Power in a Southeast Asian Realm* (Princeton: Princeton University Press, 1989).
- Gaastra, Femme, *The Dutch East India Company: Expansion and Decline* (Zutphen: Walburg Pers, 2003).
- Gesick, Lorraine, 'The Rise and Fall of King Taksin: A Drama of Buddhist Kingship', in ead., *Centers, Symbols, and Hierarchies: Essays on the Classical States of Southeast Asia* (New Haven: Yale University Southeast Asia Studies, 1983), 87-105.
- Goor, Jurrien van, 'The Dutch East India Company, Merchant and King', in id., *Prelude to Colonialism: The Dutch in Asia* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2004), 7-25.
- Heine-Geldern, Robert, *Conceptions in State and Kingship in Southeast Asia* (Ithaca, N.Y.: Cornell University, Department of Asian Studies, 1956).
- Israel, Jonathan I., *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall, 1477-1806* (Oxford: Clarendon Press, 1998).
- Kathirithamby-Wells, J., 'Forms and Concepts of Courtly Wealth in Seventeenth Century Aceh, Ayutthaya and Banten', in *Sarjana, Special Issue* (1994), 57-69.
- 'Introduction: An Overview', in J. Kathirithamby-Wells and John Villiers (eds.), *The Southeast Asian Port and Polity: Rise and Demise* (Singapore: Singapore University Press, 1990), 1-16.
- Kemp, Jeremy, *Aspects of Siamese Kingship in the Seventeenth Century* (Bangkok: Social Science Association Press of Thailand, 1969).
- Lach, Donald F., *Southeast Asia in the Eyes of Europe, the Sixteenth Century* (repr., Chicago/London: The University of Chicago Press, 1968).
- Landwehr, John, *VOC: A Bibliography of Publications Relating to the Dutch East India Company, 1602-1800*, ed. Peter van der Krogt (Utrecht: HES, 1991), XVII-XXX.
- Lieberman, Victor, *Strange Parallels: Southeast Asia in Global Context, c. 800-1830* (Cambridge, etc.: Cambridge University Press, 2003).
- Rietbergen, Peter, 'Varieties of Asia? European Perspectives, c. 1600-c. 1800', *Itinerario*, 3/4 (2001), 69-89, esp. 72-3.

Sarasin Viraphol, 'Law in Traditional Siam and China: A Comparative Study', *JSS* 65/1 (January 1977), 81-136.

Vos, Reinout, *Gentle Janus, Merchant Prince: The VOC and the Tightrope of Diplomacy in the Malay World, 1740-1800* (Leiden: KITLV Press, 1993).

Wales, H. G. Quaritch, *Ancient Siamese Government and Administration* (1934; repr., New York: Paragon Book Reprint, [1965]).

Wyatt, David K., *Thailand: A Short History* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1984).

วารสารไทยศึกษา Journal of Thai Studies

ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์-กรกฎาคม ๒๕๕๒

บรรณาธิการ

วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์

คณะบรรณาธิการ

รุ่งอรุณ กุลธำรง

วาสนา ชื่นชนะ

จันทิพย์ จำปาทิพย์งาม

ผู้เขียน

ภาววรรณ เรืองศิลป์

ชัยพล ไชยพร

ตินาร์ บุญธรรม

รุ่งอรุณ กุลธำรง

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์

พิสิทธิ กอบบุญ

วันชนะ ทองคำเกา

พระราชวังหลวงและพระอารามหลวงสมัยกรุงศรีอยุธยา ในเอกสารฮอลันดา

ภาววรรณ เรื่องศิลป์*

บทคัดย่อ

สำหรับผู้มาเยือนชาวต่างชาติ วังและวัดเป็นสถานที่สำคัญที่บ่งบอกถึงคติความเชื่อหลักที่เกี่ยวกับรัฐและสังคมของราชอาณาจักรอยุธยาว่าเป็นการปกครองโดยกษัตริย์ผู้มีอำนาจเด็ดขาดและเป็นสังคมที่น้อมรับนับถือพระพุทธศาสนา ราชสำนักอยุธยาเปิดโอกาสให้ตัวแทนของกลุ่มชาวต่างชาติที่สำคัญเข้าเฝ้ากษัตริย์และเข้าร่วมในพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งกิจกรรมของพระมหากษัตริย์และราชสำนักเหล่านี้ไม่ได้จัดขึ้นเพียงเฉพาะในเขตพระราชวังเท่านั้นแต่ยังรวมถึงสถานที่อื่นๆด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามพระอารามหลวงที่สำคัญ กลุ่มพ่อค้าชาวฮอลันดาเป็นชาวต่างชาติกลุ่มหนึ่งที่ได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมพระราชพิธีและโอกาสสำคัญในพระราชวังหลวงและพระอารามหลวงอย่างค่อนข้างสม่ำเสมอตลอดระยะเวลาาร่วม ๑๖๐ ปีที่อยู่ในอยุธยา บทความนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่าพระราชวังหลวงและพระอารามหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ข้ามวัฒนธรรมของชาวฮอลันดาในสยามอย่างไร และสิทธิของชาวฮอลันดาในการเข้าถึงสถานที่สำคัญเหล่านี้ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระราชอำนาจของกษัตริย์อยุธยาและที่มาของความสนใจในสถานที่เหล่านี้ของชาวฮอลันดามีความสัมพันธ์กับสถานภาพของพวกเขาในสยามในฐานะที่เป็นทั้ง พ่อค้า นักการทูต และข้าราชการ

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Abstract

For foreign visitors to the Kingdom of Ayutthaya, the palaces and the temples were the indicators of its fundamental ideas of state and society: a rule by absolute kingship and Buddhist society. The Dutch merchants were an important group that was allowed to attend the royal ceremonies and important occasions at the royal palace and temples on a regular basis in the some hundred and sixty years of their presence in Siam. This article will demonstrate how the royal palace and temples of Ayutthaya were observed and represented in the cross-cultural experience of the Dutch, and how their multifarious status in Siam as merchants, diplomats and courtiers affected their right to access to these exclusive places and their understanding of them.

สำหรับผู้มาเยือนชาวต่างชาติ วังและวัดเป็นสถานที่สำคัญที่บ่งบอกถึงคติความเชื่อหลักที่เกี่ยวกับรัฐและสังคมของราชอาณาจักรอยุธยาว่าเป็นการปกครองโดยกษัตริย์ผู้มีอำนาจเด็ดขาดและเป็นสังคมที่น้อมรับนับถือพระพุทธศาสนา พระราชวังหลวงของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาถูกกล่าวถึงบ่อยครั้งในจดหมาย รายงาน และหนังสือที่เขียนขึ้นโดยชาวยุโรปที่มาเยือน “ราชอาณาจักรสยาม” ในคริสต์ศตวรรษที่สิบหกถึงสิบแปด “เพราะพวกเขาเห็นว่าโอกาสอันหายากในการเยือนพระราชวังเป็นเหตุการณ์สำคัญในการแวะเวียนมาสยามของพวกเขา ... เนื่องจากพระมหากษัตริย์และราชสำนักของพระองค์เป็นศูนย์กลางในชีวิตทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของประเทศ”^{*} ราชสำนักอยุธยาเปิดโอกาสให้ตัวแทนของกลุ่มชาวต่างชาติที่สำคัญเข้าเฝ้ากษัตริย์และเข้าร่วมในพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งกิจกรรมของพระมหากษัตริย์และราชสำนักเหล่านี้ไม่ได้จัดขึ้นเพียงเฉพาะในเขตพระราชวังเท่านั้นแต่ยังรวมถึงสถานที่อื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามพระอารามหลวงที่สำคัญ กลุ่มพ่อค้าชาวฮอลันดาเป็นชาวต่างชาติกลุ่มหนึ่งที่ได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมพระราชพิธีและโอกาสสำคัญในพระราชวังหลวงและพระอารามหลวงอย่างค่อนข้างสม่ำเสมอตลอดระยะเวลา รวม ๑๖๐ ปีที่อยู่ในอยุธยา และชาวฮอลันดาหลายคนได้บันทึกประสบการณ์เหล่านี้ไว้ในงานเขียนของตน

บทความนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่าพระราชวังหลวงและพระอารามหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ข้ามวัฒนธรรมของชาวฮอลันดาในสยามได้อย่างไร ผู้บันทึกเหล่านี้นำเสนอภาพพระราชวังหลวงและพระอารามหลวงอย่างไร และสิทธิของชาวฮอลันดาในการเข้าถึงสถานที่สำคัญเหล่านี้ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระราชอำนาจของกษัตริย์อยุธยาและที่มาของความสนใจในสถานที่เหล่านี้ของชาวฮอลันดาที่มีความสัมพันธ์กับสถานภาพของพวกเขาในสยามอย่างไร

* Dhiravat na Pombejra. *Siamese Court Life in the Seventeenth Century as Depicted in European Sources*. Bangkok: Faculty of Arts Chulalongkorn University International Series No. 1, 2001, p. 7.

ความสำคัญของเอกสารฮอลันดาและสถานะของผู้ผลิตเอกสาร

เอกสารฮอลันดาในที่นี้หมายถึงเอกสารที่ผลิตโดยลูกจ้างบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา หรือในชื่อย่อว่าวีไอซี (Verenigde Oostindische Compagnie-VOC) ซึ่งมีสองประเภทหลัก ได้แก่ (๑) รายงานของลูกจ้างต่อบริษัทฯ มีทั้งที่เป็นรายงานใหญ่ประจำปี รายงานพิเศษเฉพาะเรื่อง และบันทึกประจำวัน เขียนโดยหัวหน้าสถานีการค้าของบริษัทฯ ประจำอยุธยา (ในภาษาดัตช์ opperhoofd) หรือผู้ช่วย (ในภาษาดัตช์ assistent) และ (๒) งานเขียนแนวชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) หรือพรรณนาการเดินทาง (travel literature หรือ travelogue) โดยลูกจ้างบริษัท ซึ่งอาจเขียนขึ้นในฐานะการประมวลข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับอาณาจักรอยุธยาเพื่อนำเสนอต่อผู้บริหารของบริษัทฯ หรือเพื่อตอบสนองความสนใจใคร่รู้เกี่ยวกับโลกตะวันออกของชาวยุโรปร่วมสมัยซึ่งสัมพันธ์กับอุตสาหกรรมการพิมพ์หนังสือที่เติบโตควบคู่กันในขณะนั้น

เอกสารฮอลันดามีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาเป็นอย่างยิ่งด้วยเหตุผลหลายประการ เอกสารเหล่านี้เป็นผลผลิตทางภูมิปัญญาของลูกจ้างบริษัทวีไอซีรุ่นแล้วรุ่นเล่าที่เข้ามาในสยาม ดังนั้นจึงเป็นการบันทึกโดยผู้สังเกตการณ์โดยตรง (direct witness) ตัวแทนบริษัทมีภาระที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง คือ การรายงานสถานการณ์ในพื้นที่ที่ตนประจำอยู่ ให้ครอบคลุมเหตุการณ์และกิจกรรมทั้งหมดที่เกิดขึ้นที่มีหรืออาจมีผลกระทบต่อธุรกิจของบริษัทวีไอซีและชีวิตของลูกจ้างบริษัทในพื้นที่นั้นๆ ดังนั้นรายงานเหล่านี้จึงไม่ได้จำกัดเนื้อหาอยู่เพียงแค่สถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการค้าของสยามเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสภาพการเมือง สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ภัยธรรมชาติ โรคระบาด ไฟไหม้ ฯลฯ นอกจากนี้ รายงานของบริษัทโดยเฉพาะที่เป็นบันทึกประจำวันจะมีกรอบเวลาที่ค่อนข้างชัดเจน จึงเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการสร้างลำดับทางเวลา (chronology) ในประวัติศาสตร์อยุธยา ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งของเอกสารไทยประเภทพงศาวดาร

เพื่อให้เข้าใจสิ่งที่ปรากฏในเอกสาร ผู้ศึกษาต้องตระหนักว่าผู้ผลิตเอกสารเหล่านี้ดำรงหลายสถานะในเวลาเดียวกัน พวกเขาไม่ได้เป็นเพียงแค่ออกค้าของบริษัท

วีไอซีเท่านั้น หากแต่ในหลายโอกาสยังทำหน้าที่เป็นนักการทูตหรือตัวแทนทางการทูตของบริษัทฯ และลาธารณรัฐดัตช์ในสยาม และบางครั้งก็เป็นเสมือนข้าราชการสำนักของพระมหากษัตริย์แห่งอยุธยาอีกด้วย*

บริษัทวีไอซีนั้นเกิดจากการร่วมทุนของเอกชนในการทำการค้าในดินแดนตั้งแต่ทิศตะวันออกของแหลมกู๊ดโฮปจนถึงเกาะญี่ปุ่น เพื่อหลีกเลี่ยงการแข่งขันที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ระหว่างพ่อค้าฮอลันดาด้วยกัน บริษัทฯ ได้รับอำนาจจากราธารณรัฐดัตช์ให้กระทำการที่จำเป็นต่อการดำเนินการค้าในโลกตะวันออก ซึ่งรวมถึงในอยุธยา ตั้งแต่การทำสนธิสัญญา การใช้กำลังและทำสงคราม และการดำเนินการทางการทูต รวมไปถึงการดูแลช่วยเหลือและบังคับใช้กฎหมายเหนือชาวฮอลันดาและผู้อยู่ในกำกับของบริษัทฯ ที่อยู่ในเอเชีย โดยมีศูนย์กลางการดำเนินงานหลักหรือ “รัฐบาลสูง” (De Hoge Regering) อยู่ที่กรุงปัตตาเวีย (Batavia ปัจจุบันคือกรุงจาการ์ตา นครหลวงของประเทศลาธารณรัฐอินโดนีเซีย) บนเกาะชวา

ชาวฮอลันดาและชาวตะวันตกอื่นๆ ได้เรียนรู้มาตั้งแต่แรกแล้วว่าชนชั้นนำทางการเมืองในเอเชียจำนวนมากมีความสนใจที่จะควบคุมการค้าเองโดยตรง และผู้ประกอบการของอยุธยาก็เป็นเช่นนั้น ดังนั้นในความเป็นพ่อค้า ตัวแทนของบริษัทฯ ต้องติดต่อโดยตรงกับราชสำนักอยุธยาซึ่งเป็นศูนย์กลางที่ควบคุมส่วนใหญ่ของการค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะที่ราชสำนักเป็นผู้ผูกขาดการขายสินค้าที่บริษัทต้องการส่งออกและผูกขาดการซื้อสินค้าที่บริษัทนำเข้ามายาขาย ด้วยเหตุนี้เพื่อสร้างความยอมรับจากราชสำนักอยุธยาและเพื่อเสริมสร้างสถานะของบริษัทฯ ในสายตาของกษัตริย์สยาม บริษัทวีไอซีจึงสร้างกลไกทางการทูตขึ้นมา อันส่งผลให้ลูกจ้างบริษัทอย่างน้อยในระดับหัวหน้าสถานีและตำแหน่งผู้ช่วยต้องสวมบทบาทนักการทูต แม้ว่าบริษัทวีไอซีจะมีอำนาจในการดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตได้เอง

* แนวคิดเรื่องความหลากหลายทางสถานะของลูกจ้างบริษัทวีไอซีได้รับการเสนอเป็นประเด็นหลักไว้ใน Han ten Brummelhuis, *Merchant, Courtier and Diplomat: A History of the Contacts between The Netherlands and Thailand*. Lochem-Gent: De Tijdstroom, 1987.

ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ในระยะแรกเริ่มของการดำเนินการทางการทูตของบริษัทฯ กับ ผู้ปกครองท้องถิ่นในเอเชีย วิโอซีต้องอาศัยพระนามของ “stadtholder” (Stadholder) ซึ่งเป็นตำแหน่งที่เปรียบเสมือนกษัตริย์ทางสัญลักษณ์ของสาธารณรัฐดัชต์ที่สืบทอดทางสายเลือด แต่ผู้ดำรงตำแหน่งจะต้องได้รับการเลือกตั้งและรับรองจากแหล่งอำนาจที่แท้จริง คือ สภาแห่งสาธารณรัฐ (States-General) “stadtholder” เป็นที่เข้าใจในหมู่ผู้ปกครองชาวเอเชียในฐานะ “กษัตริย์แห่งฮอลแลนด์” ลูกจ้างบริษัทจึงไม่ใช่เพียงแค่ตัวแทนของบริษัทการค้าแต่ยังถูกมองว่าเป็นข้ารับใช้ของกษัตริย์แห่งฮอลแลนด์อีกด้วย นี่คือสิ่งที่แสดงให้เห็นการพยายามปรับตัวของบริษัทฮอลแลนด์ให้เข้ากับระบบพื้นเมืองในเอเชียในระยะเริ่มแรกของการเข้ามา พวกฮอลแลนด์มีความเข้าใจในความต้องการของผู้ปกครองพื้นเมืองที่ต้องการสร้างความสัมพันธ์อย่างสมเกียรติกับผู้ปกครองต่างชาติเพื่อเป็นการเสริมบารมีของตน

ธรรมเนียมของราชสำนักสยามนั้นกำหนดให้ผู้แทนชุมชนต่างชาติที่สำคัญในราชอาณาจักรต้องเป็นส่วนหนึ่งของราชสำนัก ดังนั้นหัวหน้าสถานีการค้าของบริษัทวิโอซี และบางครั้งรวมถึงผู้ช่วย จึงถูกถือว่าเป็นเสมือนหนึ่งขุนนางของราชสำนักที่อยู่ชานา ตามหลักฐานปรากฏว่ามีหัวหน้าสถานีการค้าหลายคนที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ อาทิ “ออกหลวงสุเรน” “ออกขุนอภัยวาริ” เป็นต้น^๑ และเครื่องแสดงยศ เช่น ดาบ ขุดพานหมาก เป็นต้น มีหน้าที่ต้องเข้าร่วมพระราชพิธีและงานสำคัญต่างๆ ที่จัดโดยราชสำนัก

โดยรวมแล้วลูกจ้างบริษัทวิโอซีมีความเข้าใจดีว่าพิธีกรรมและการเฉลิมฉลองมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวสยามทั้งชนชั้นสูงและคนสามัญเป็นอย่างมาก ซึ่งพิธีกรรมและการเฉลิมฉลองเหล่านี้จะมีผลกระทบต่อการใช้ชีวิตและการทำงานของพวกเขาน้อยชุกด้วย ในหมู่ผู้ที่บันทึกเรื่องเหล่านี้ก็มีความเห็นแตกต่างกันไป บ้างก็มองเรื่องพิธีกรรมของราชสำนักเป็นเรื่องน่าสนใจที่แสดงออกถึงความมั่งคั่ง

^๑ ยศและบรรดาศักดิ์ที่ลูกจ้างบริษัทได้รับ ดูเพิ่มเติมใน George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*. Illinois: Center for Southeast Asian Studies, 1977, p. 106.

และอำนาจของกษัตริย์สยามในฐานะผู้นำทั้งทางวัตถุและจิตวิญญาณของชนทั้งชาติ แต่บ้างก็คิดว่าเป็นการเสียเวลา เงินทอง และทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์ และที่สำคัญคือเป็นการขัดขวางการดำเนินธุรกิจของบริษัทฯ เพราะการจัดงานพระราชพิธีและการเฉลิมฉลองทั้งหลายต้องอาศัยแรงงานคนมหาศาลจึงต้องมีการเกณฑ์กำลังคนจากทั่วพระนคร และส่งผลให้บริษัทฯ ขาดแรงงานที่จะจ้างมาช่วยงาน

อย่างไรก็ตาม พวกฮอลแลนด์ต้องยอมรับว่าการมีส่วนร่วมในพิธีกรรมและการเฉลิมฉลองที่ราชสำนักเป็นผู้จัดนับเป็นส่วนหนึ่งของการทำงานของพวกเขานในสยาม การให้ความร่วมมือกับราชสำนักเป็นหนทางแห่งความอยู่รอดสำหรับการค้าของบริษัทฯ และสำหรับลูกจ้างบริษัทเอง ไม่ว่าจะเป็นการเข้าร่วมในฐานะหัวหน้าชุมชนต่างชาติที่มีความสำคัญ นักการทูต หรือข้าราชการ ส่วนเป็นที่มาของการมีโอกาสนในการสังเกตการณ์พระราชพิธีและการเฉลิมฉลองที่กระทำในสถานที่สำคัญ คือ พระราชวังหลวงและพระอารามหลวงต่างๆ ซึ่งเป็นที่ที่ประชาชนคนสามัญในสยามก็ไขว่จะเข้าถึงได้โดยง่าย หากไม่นับชาวโปรตุเกสซึ่งค่อนข้างกลมกลืนไปกับสังคมพื้นเมืองแล้ว พวกฮอลแลนด์นับว่าเป็นกลุ่มชาวตะวันตกที่มีโอกาสเข้าร่วมพระราชพิธีและงานสมโภชเฉลิมฉลองต่างๆ บ่อยครั้งที่สุด

วังหลวงและวัดหลวงในพระรณการเดินทางของชาวฮอลแลนด์

งานพระรณการเดินทางว่าด้วยราชอาณาจักรสยามที่เขียนโดยชาวฮอลแลนด์ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘ มีอยู่หลายชิ้น ทั้งที่ได้รับการตีพิมพ์ร่วมสมัยหรือตีพิมพ์ในเวลาต่อมาหรือที่เพิ่งได้รับการเผยแพร่ในปัจจุบันนี้ งานลักษณะนี้นิยมนำเสนอประเด็นและเรื่องราวที่ผู้เขียนเห็นว่าสมควรถ่ายทอดให้ผู้อ่านได้รับทราบ และน่าจะดึงดูดความสนใจใคร่รู้ของผู้อ่าน หรือพูดอีกอย่างคือเขียนเพื่อเอาใจผู้อ่าน การทำงานพระรณานาเหล่านี้มักกล่าวถึงพระราชวังและวัดในกรุงศรีอยุธยาจึงเป็นเครื่องแสดงว่าสิ่งก่อสร้างเหล่านี้เป็นจุดสนใจของทั้งผู้เขียนและผู้อ่านชาวฮอลแลนด์และยุโรปอื่นๆ ที่จะได้รับรู้เรื่องราวผ่านฉบับแปล

คอรีเนลิส ฟัน ไนเอนโรเดอ (Cornelis van Nijenrode) ทำงานให้บริษัทวีไอซี ในสยามระหว่างปี ค.ศ. ๑๖๑๑-๑๒ และ ๑๖๑๗-๑๖๒๑ เท่าที่หลักฐานปรากฏเขาเป็น ลูกจ้างบริษัทวีไอซีคนแรกที่เขียนงานพรรณนาราชอาณาจักรสยาม แต่งานที่ทรงคุณค่าชิ้นนี้ไม่เคยได้รับการตีพิมพ์ในสมัยของมันเอง ไนเอนโรเดอให้ภาพของอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมไว้ดังนี้

“จักรพรรดิหรือกษัตริย์แห่งสยามมีที่ประทับและราชสำนักอยู่ที่นี้ (อยุธยา) ในพระราชวังที่วิจิตรและงดงามมาก โดยมีกำแพงต่างหาก อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม ภายในกำแพงเมือง ไม่มีการประหยัดค่าใช้จ่ายในการก่อสร้าง เป็นบุญตาแก่คนของเราที่ได้เห็นนัก”^๕ ในความพยายามที่จะเชื่อมโยงความมั่งคั่งและยิ่งใหญ่ของสถาปัตยกรรมและนครหลวงของชาวสยามเข้ากับความรู้เรื่องทางการค้าของราชอาณาจักร ไนเอนโรเดอมีจุดประสงค์ในการเขียนงานชิ้นนี้เพื่อโน้มน้าวให้ผู้บังคับบัญชาของเขา ที่กรุงปัตตาเวียล้มเลิกความคิดที่จะปิดสถานการค้าในอยุธยา

โยสต์ สเชาเท่น (Joost Schouten) รับใช้บริษัทวีไอซีในสยามในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษที่ ๑๖๒๐ เขาย้ายไปประจำที่ญี่ปุ่นก่อนที่จะกลับมาทำงานในสยามอีกครั้งระหว่าง ค.ศ. ๑๖๓๓-๑๖๓๖ ในฐานะหัวหน้าสถานีการค้า ในช่วงเวลาดังกล่าวสเชาเท่นมีโอกาสเข้าเฝ้ากษัตริย์สยามถึงสามพระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระเชษฐาธิราช และสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง งานพรรณนาราชอาณาจักรสยามของสเชาเท่น หรือที่รู้จักกันในชื่อ *จดหมายเหตุของโยส* เขาเดินซึ่งเป็นเอกสารที่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยใช้อย่างแพร่หลาย ถูกเขียนขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๖๓๖ เพื่อเป็นรายงานส่งให้บริษัทวีไอซี และได้รับการตีพิมพ์เป็นครั้งแรก

^๕ Cornelis van Nijenrode. "Remonstrantie en verthoninge der gelegentheyte des coninckrijx van Siam mitsgaders haeren handel ende wandel ende waar de negotie meest in bestaet etc." *Kroniek van het Historisch Genootschap Gevestigd te Utrecht* 10 (1854): 176-91, p. 178. งานของฟัน ไนเอนโรเดอซึ่งเขียนเมื่อ ค.ศ. ๑๖๒๑ ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๔ ในวารสารสมาคมประวัติศาสตร์แห่งออสเตรีย ฉบับแปลภาษาอังกฤษโดย Han ten Brummelhuis กำลังได้รับการตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ Silksworm Books

ในภาษาดัตช์สองปีให้หลัง ในเวลาต่อมาได้รับการแปลเป็นภาษายุโรปหลายภาษา งานเขียนของสเชาเท่นถือว่าเป็นงานพรรณนาว่าด้วยสยามชิ้นแรกที่ได้รับการเผยแพร่ในยุโรปและมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างภาพของสยามในการรับรู้ของชาวยุโรป

สเชาเท่นตระหนักดีถึงความเป็นศูนย์กลางทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยาที่ “เป็นราชธานีและเป็นทีประทับของพระมหากษัตริย์ บรรดาขุนนางข้าราชการเจ้านายทั้งหลายทั้งปวงก็อยู่ที่พระนครศรีอยุธยา”^๖ เขาเริ่มการพรรณนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระราชวังว่า “พระราชวังที่ประทับของพระมหากษัตริย์ และข้าราชการในราชอาณาจักรนี้ใหญ่โตมหึมายิ่งนัก”^๗ สเชาเท่นนำเสนอเรื่องพระราชวังในลักษณะที่สัมพันธ์กับความเข้าใจของตนในระบอบการปกครองของสยามที่ “เป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราช” และมี “พระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมืองโดยสิทธิ์ขาด”^๘ พระราชวังหลวงนั้นมีความสำคัญยิ่งด้วยว่า “พระองค์ (พระมหากษัตริย์) ไม่ค่อยเสด็จออกให้ราษฎรสามัญได้ชมพระบารมีบ่อยนัก แม้แต่กับขุนนางและข้าราชการพระองค์ก็ยังไม่เสด็จออกมาให้เข้าเฝ้าได้ตามวันเวลาที่มิกำหนดไว้เท่านั้น และก็ต้องเป็นในห้องพระโรงต่างๆ ในเขตพระราชฐานเท่านั้น” พระราชวังจึงเป็นสถานที่เพื่อการรักษาลาถนอันศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ตามอุดมคติและเป็นสถานที่ทำการของรัฐบาลสยามในการบริหารราชการแผ่นดินในเวลาเดียวกัน

สำหรับสเชาเท่น บารมีของกษัตริย์สยามมีความเชื่อมโยงกับความมั่งคั่งที่แสดงผ่านความตระการตาไม่ใช่เพียงของพระราชวังหลวงแต่รวมถึงวัดต่างๆ “ภายในพระนครมีโบสถ์วิหารวัดวาอารามสร้างขึ้นอยู่ติดๆกัน” และ “เต็มไปด้วยโบสถ์วิหารซึ่งมีจำนวนมากกว่า ๓๐๐ แห่งและก่อสร้างขึ้นอย่างวิจิตรพิสดารที่สุด โบสถ์วิหารเหล่านี้มีปราสาท เจดีย์ และรูปปั้น รูปหล่ออย่างมากมาย ใช้ทองฉาบอยู่ภายนอกสีเหลืองอร่ามทั่วไปหมด”^๙

^๖ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๖. *จดหมายเหตุของโยส* เขาเดิน พ้อคำชาวออลันดาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง. พระนคร: ขุนนุมาข่าง, ๒๕๐๔, หน้า ๕

^๗ *จดหมายเหตุของโยส* เขาเดิน, หน้า ๓.

^๘ *จดหมายเหตุของโยส* เขาเดิน, หน้า ๒.

เยเรเมียส ฟัน ฟลิต (Jeremias van Vliet) หรือที่คนไทยรู้จักในนาม วันวลิต เข้ามาทำงานในสยามในฐานะผู้ช่วยของสเมาเท่น และสืบทอดตำแหน่งหัวหน้าสถานี ในสยามต่อจากเขาจนถึง ค.ศ. ๑๖๕๐ งานเขียนของฟัน ฟลิต ที่เกี่ยวกับอาณาจักร สยามได้รับแรงบันดาลใจจากงานของสเมาเท่นแต่มีรายละเอียดมากกว่าอย่างเห็นได้ชัด ฟัน ฟลิตเขียนไว้ว่า

“พระราชวังหลวงใหญ่โตหรูหราและตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำประดุกเมืองซึ่ง สร้างอย่างดีที่ตั้งแยกอยู่ต่างหาก ซึ่งได้รับการตกแต่งให้งดงามด้วยหอสอง ๕ หลัง และปราสาทปิดทอง สวยงามมากหลายหลัง พระเจ้าแผ่นดินองค์ปัจจุบัน (พระเจ้า ปราสาททอง) ทรงปรับปรุงให้ดีขึ้นอีกมากทีเดียว ทางด้านข้างของพื้นที่ดิน มีพื้นที่ เป็นสี่เหลี่ยมจตุรัสซึ่งเมื่อไม่นานมานี้ได้มีการสร้างกำแพงหินล้อมรอบ มีเพียงถนน สายเดียวและมีทางเดินเล็กๆสองสายเท่านั้นตรงไปยังพระราชวัง ดังนั้นตอนนี้มี การป้องกันการโจมตีของประชาชนตอนเกิดกบฏ หรือการโจมตีจากพวกข้าศึก ประเทศใกล้เคียงที่ดีขึ้น”^๙

นอกจากนี้ ฟัน ฟลิตยังได้อธิบายถึงความคิดความเชื่อที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับ การสร้างพระราชวังหลวง นั่นคือการทำพิธีกรรมที่น่าสะพรึงกลัว ซึ่งเขาเห็นว่ามีที่มาจาก การที่กษัตริย์อยุธยาไม่เห็นค่าของชีวิตประชาชน ข้อวิจารณ์นี้เป็นการสะท้อนถึง อคติที่ยังรากลึกที่เขามีต่อพระเจ้าปราสาททองอีกด้วย

“ด้วยอำนาจที่แย่งชิงมาของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย และด้วยการสรรเสริญ เยินยออยู่เรื่อยมาของประชาชน ทำให้พระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อนๆ มีความภาคภูมิใจ อย่างสูงจนเห็นไปว่าพระเจ้าแผ่นดินนั้นไม่ต้องอยู่เพื่อประโยชน์สุขของพลกนิกร ของพระองค์ ... พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายทรงให้ความสำคัญกับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของ พระองค์น้อยมาก ถ้าสร้างพระราชวัง หอสอง หรือที่ประทับต้องสร้างเพื่อพระองค์

^๙ ฟาน ฟลิต (วันวลิต), “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม”. ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์ อยุธยาของฟาน ฟลิต (วันวลิต)*. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๕๗, หน้า ๑๘.

ได้เสาะแต่ละต้นซึ่งปักลงไปในพื้นที่ดินต้องโยนหญิงมีครรภ์คนหนึ่งลงไป และยิ่งกว่านั้น หญิงผู้ตายในเวลาใกล้คลอดยิ่งดี

ด้วยเหตุนี้จึงมักมีเรื่องเศร้าโศกใหญ่หลวงในกรุงศรีอยุธยาเสมอๆ ใน ระหว่างเวลาที่สร้างหรือซ่อมพระราชวัง เนื่องด้วยสิ่งก่อสร้างในสยามอยู่สูงเหนือ พื้นดินขึ้นมากและตั้งอยู่บนเสาไม้ ฉะนั้นผู้หญิงจำนวนมากจึงต้องประสบเคราะห์ กรรมดังกล่าว ถึงแม้ว่าคำบรรยายนี้ดูเหมือนจะเป็นเรื่องนิยาย แต่การกระทำเช่นนี้ เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริงๆ”^{๑๐}

ในประเด็นนี้ ฟรองซัว วาเลนไตน์ (François Valentyn) นักเทศน์ิกาย โปรเตสแตนต์ชาวฮอลันดาซึ่งได้เขียนงานชาติพันธุ์วรรณาชุดใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ ส่วนใหญ่ที่บริษัทอีสต์อินดีส์เข้าถึงในโลกตะวันออก อันมีสยามเป็นบทหนึ่ง ได้กล่าวว่าเป็น ที่น่ายินดีที่สุดในสมัยของเขา (หนังสือของเขาส่วนที่ว่าด้วยสยามตีพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๗๒๖) พิธีกรรมที่โหดร้ายเช่นนี้ได้ถูกยกเลิกไปแล้วด้วยการขึ้นำของชาวฮอลันดาและ ชาวยุโรปอื่นๆ^{๑๑} อย่างไรก็ตามความถูกต้องของข้อมูลนี้ยังน่าสงสัย เนื่องจากผู้เขียน ไม่เคยมาถึงสยามด้วยตนเองและอาจให้น้ำหนักกับความสามารถของชาวยุโรป ในการลวงใจราชสำนักสยามให้คล้อยตามความเชื่อของตนหรือแบบคริสต์มากเกินไป

เช่นเดียวกับสเมาเท่น ฟัน ฟลิตตระหนักดีว่ากษัตริย์แห่งสยามไม่ทรง ปรากฏพระองค์นอกเขตพระราชฐานบ่อยนัก การเสด็จพระราชดำเนินไปประกอบ พระราชพิธีตามพระอารามหลวงต่างๆ เป็นหนึ่งในโอกาสอันหายากที่จะทรงผลจาก พระบรมมหาราชวัง

^{๑๐} ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม”, หน้า ๒๖. เรื่องความขัดแย้งระหว่าง บริษัทอีสต์อินดีส์และราชสำนักสยามในสมัยของฟัน ฟลิตและพระเจ้าปราสาททอง ดู Bhawan Ruangsilp, *Dutch East India Company Merchants at the Court of Ayutthaya: Dutch Perceptions of the Thai Kingdom, c. 1604-1765*. Leiden: Brill, 2007, p. 39.

^{๑๑} François Valentyn, *Oud en nieuw Oost-Indien*, III: B. Dordrecht: Joannes van Braam/Amsterdam: Gerard Onder de Linden, 1726, p. 60.

“ถึงแม้ว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงมีที่ประทับสวยๆ มากมายทั่วประเทศซึ่งพระองค์อาจไปพักผ่อนหาความสำราญได้ แต่พระองค์ก็ไม่ค่อยเสด็จออกไปนอกพระราชวัง ในแต่ละปี พระองค์เสด็จไปยังวัดศรีสรรเพชญ์เพื่อถวายของบูชาแด่เทพเจ้า ๓ หรือ ๔ ครั้งเท่านั้น วัดนี้เป็นวัดซึ่งมีชื่อเสียงว่าเป็นวัดศักดิ์สิทธิ์ตั้งอยู่ใกล้พระบรมมหาราชวัง พระองค์เสด็จไปที่วัดนี้โดยทรงเดินไปหรือมีฉะนั้นก็ทรงประทับไปในบุษบกกรุปีระมิตประดิษฐานด้วยวัสดุที่มีราคาพร้อมคนหามไป”^{๑๑}

ยัน สเตราส์ (Jan Struys) เป็นลูกจ้างบริษัทอีกผู้หนึ่งที่เดินทางเข้ามาพำนักในสยามเป็นระยะเวลาสั้นๆ ใน ค.ศ. ๑๖๕๐ และได้เขียนงานพรรณนาว่าด้วยอาณาจักรสยามเอาไว้ ข้อสังเกตของเขาสอดคล้องกับความเห็นของชาวฮอลันดาอื่นๆ ที่ว่า กษัตริย์สยามให้ความสำคัญกับการทำนุบำรุงพระศาสนาเป็นอย่างยิ่ง

“พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงมีวิधिพิเศษในการทำให้กองทัพเลี้ยงดูตัวเองทรงมีความรับผิดชอบอันน้อยมาก ยกเว้นความมุ่งมั่นที่ทำให้พระองค์เคลื่อนไหว ในการสร้างวัด ศาสนสถาน และเจดีย์/ปราสาททั้งหลาย เพื่อเป็นเกียรติแก่พระเจ้าของพระองค์ ซึ่งมีอยู่มากมายนับไม่ถ้วนและราคาแพงยิ่งในประเทศนี้ ในการสร้างเสริมบารมีของราชสำนักของพระองค์ ด้วยสิ่งที่ไม่จำเป็นเพื่อเสริมเกียรติของพระองค์ ด้วยเงินจำนวนมากที่ถูกใช้จ่ายไป” และ “พวกเขา (ชาวสยาม) สร้าง ซ่อม และประดับตกแต่งวัดของพระพุทธรูป ก่อตั้งอาราม และสร้างเจดีย์/ปราสาทอย่างไม่หยุดหย่อน พวกเขาไม่ประหยัดเงินในการนี้เลย”^{๑๒}

^{๑๑} ฟ่าน ฟลิต. “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม”, หน้า ๓๑.

^{๑๒} Jan Struys. “The Perilous and Most Unhappy Voyages of John Struys, Translated by John Morrison, London 1683”, *Journal of Siam Society* 94 (2006): 177-202, pp. 189, 190. จอร์จ ไวนัล สมิธ มีความเห็นว่าสเตราส์อาจไม่ได้เข้ามายังสยามจริงดังกล่าวอ้าง เพราะไม่มีข้ออ้างอิงทางเวลาที่น่าเชื่อถือที่ยืนยันการพำนักของเขาในสยาม และข้อมูลที่ถูกต้องที่ปรากฏในงานเขียนก็เป็นการคัดลอกมาจากผู้อื่น นอกจากนี้ยังมีข้อมูลที่ชวนสับสนและไม่ถูกต้องอีกมาก อย่างไรก็ตามเมื่อมองข้ามประเด็นดังกล่าวแล้ว จะเห็นว่าข้อมูลของสเตราส์ โดยเฉพาะส่วนที่นำมาใช้ในบทความนี้สอดคล้องกับความเห็นของผู้สังเกตการณ์ชาวยุโรปร่วมสมัยอื่นๆ และข้อเขียนในส่วนที่ว่าด้วยงานพระเมรุของพระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองให้ภาพที่ใกล้เคียงกับพระราชพิธีตามแบบแผนอย่างมาก

เองเงลแบร์ต แคมป์เฟอร์ หรือที่คนไทยรู้จักในชื่อเอนเฮลเบิร์ต แกมบ์เฟอร์ เป็นแพทย์ชาวเยอรมันของบริษัทเรือที่เดินทางเข้ามาในสยามพร้อมกับเรือของบริษัทในปี ค.ศ. ๑๖๕๐ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา ผลพวงจากการมาเยือนสยามในครั้งนี้ปรากฏเป็นงานเขียนของแคมป์เฟอร์ที่เป็นที่รู้จักกันในนาม **จดหมายเหตุแกมบ์เฟอร์** เป็นการพรรณนาข้อมูลรอบด้านของราชอาณาจักรสยามที่ผู้เขียนได้ไปพบเห็นมาด้วยตนเองในช่วงเวลาสั้นๆ ที่เขาพำนักอยู่ที่นี้ แคมป์เฟอร์กล่าวว่าในอยุธยา มีพระราชวังอยู่สามแห่ง แห่งหนึ่งในจำนวนนี้เป็นพระราชวังใหม่ที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใกล้ใจกลางพระนคร ประกอบด้วยตำหนักเป็นจำนวนมาก มีโรงช้างเป็นที่อาศัยของช้างกว่าร้อยเชือก พระราชวังแห่งที่สองอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระนครและเรียกว่า พระราชวังหน้า มีขนาดย่อมลงมา เดิมเป็นที่ประทับของสมเด็จพระนารายณ์แต่ได้กลายเป็นที่ประทับของพระมหาอุปราชพระองค์ใหม่ (คือหลวงสรศักดิ์) พระราชวังแห่งที่สามซึ่งเล็กที่สุดอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองเป็นที่ประทับของเจ้ากรมช่างต้น แต่ที่สำคัญ คือ แคมป์เฟอร์ชี้ให้เห็นผลกระทบจากกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ที่ยังคงแสดงให้เห็นในการวางมาตรการความปลอดภัยของพระราชวังหลวงว่า “ตั้งแต่เกิดเหตุยุ่งยากกับฝรั่งเศสเป็นต้นมา มีทางให้เข้าไปในพระราชวังได้แต่ทางเดียว ซึ่งต้องเดินเท้าเข้าไป แม้ว่าจะสกปรกจนกระทั่งบางครั้งอาจต้องเหยียบโคลนจนถึงน่อง” และ “เรือไม่ว่าใหญ่หรือเล็กก็ห้ามไม่ให้เล่นขึ้นไปตามลำแม่น้ำตอนที่ไหลประชิดกับกำแพงพระราชวัง”^{๑๓}

งานพรรณนาว่าด้วยราชอาณาจักรสยามที่นำมาเสนอในที่นี้ซึ่งแม้ว่าจะเป็นผลงานของผู้ที่ได้มาสัมผัสดินแดนแห่งนี้ด้วยตัวเองยังคงมีลักษณะของการให้ภาพรวมเป็นหลัก ขณะที่เอกสารประเภทรายงานปกติถึงบริษัทจะแสดงให้เห็นภาพของพระราชวังและวัดหลวงในบริบทเฉพาะของพิธีกรรมและเหตุการณ์ทางการเมือง ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

^{๑๓} เอนเฮลเบิร์ต แกมบ์เฟอร์. *ไทยในจดหมายเหตุแกมบ์เฟอร์*. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕, หน้า ๖๑-๖๔.

วังหลวงและวัดหลวงในพระราชพิธีทางการทูต

ประเพณีของราชอาณาจักรอยุธยาที่อยู่ว่าทูตจากประเทศพันธมิตรที่สำคัญ จะได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์เมื่อมาถึงและต้องกราบถวายบังคมลาเมื่อจะออกจากอาณาจักร สเมาท่นตั้งข้อสังเกตว่าในสมัยของเขาทูตต่างชาติจะต้องได้เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินและ/หรือออกญาพระคลังเสียก่อนจึงจะได้รับอนุญาตให้ทำการค้าขายกับราชสำนัก^{๑๔} ดังนั้นในบันทึกของทูตชาติต่างๆ ย่อมต้องมีการกล่าวถึงพระราชวังหลวงในกรุงศรีอยุธยาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เพื่อให้เป็นที่ยอมรับของราชสำนักสยาม บริษัทวิโอซีแสดงตนว่าเป็นตัวแทนของ “กษัตริย์แห่งฮอลแลนด์” ดังนั้นในระยะแรกบริษัทฯ จึงสนับสนุนการแลกเปลี่ยนพระราชสาส์นและของกำนัลระหว่างพระมหากษัตริย์แห่งสยามและกษัตริย์แห่งฮอลแลนด์ สเมาท่นเขียนบันทึกเหตุการณ์พิธีการรับทูตของฮอลแลนด์ที่ส่งมายังราชสำนักอยุธยาโดยบริษัทวิโอซีใน ค.ศ. ๑๖๒๔ ซึ่งเป็นบันทึกที่เก่าแก่ที่สุดของชาวยุโรปว่าด้วยรายละเอียดพิธีการรับราชทูตต่างชาติของราชสำนักอยุธยาเท่าที่ปรากฏ เนื่องจากทูตที่ปิดตาเวียส่งมาเสียชีวิตระหว่างการเดินทางทางเรือจึงเป็นหน้าที่ของหัวหน้าสถานี อาดริอาน เดอ มาเรส (Adriaan de Marees) และผู้ช่วยคือ สเมาท่น ในการเข้าร่วมพระราชพิธีสมโภชสาส์นและของกำนัลจากฮอลแลนด์ที่ไม่ปรากฏชัดว่าเหตุใดสเมาท่นเป็นผู้เขียนบันทึกนี้แทนที่จะเป็นหัวหน้าสถานี แต่อาจเป็นด้วยความสามารถทางการเขียนของสเมาท่นและความรู้ความเข้าใจพื้นฐานในเรื่องพิธีกรรมราชสำนักของเขา ในที่นี้ขอนำมากล่าวเฉพาะส่วนที่เป็นการบรรยายสภาพทางกายภาพของพระราชวังและของดโม่กล่าวถึงรายละเอียดส่วนที่เป็นการบรรยายพิธีการ

^{๑๔} VOC 1119, Dagregister, Schouten, 30 Sept. 1636, fo. 1312. เอกสารรหัส VOC ที่ใช้ในบทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของชุดจดหมายเหตุนิตยสารอินเดียตะวันออกของฮอลันดา เก็บรักษาอยู่ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (Het Nationaal Archief) กรุงเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์

การสมโภชพระราชสาส์นและเครื่องบรรณาการจากฮอลแลนด์เกิดขึ้นที่พระราชวังหลวง เมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน ค.ศ. ๑๖๒๔ ราชสำนักส่งเรือหลวงไปรับตัวแทนของบริษัทพร้อมอัญเชิญของกำนัลจากฮอลแลนด์ ส่วนพระราชสาส์นนั้นได้ผ่านพิธีการแปลงอย่างเป็นทางการต่อหน้าตัวแทนบริษัทวิโอซีและคณะขุนนางสยามก่อนหน้านี้อยู่ที่ “วัดที่ประดับประดาด้วยทองคำอันสวยงามตรงข้ามเมือง” ซึ่งน่าจะหมายถึงวัดธรรมามที่มีหอแปลพระราชสาส์นตั้งอยู่ คณะผู้แทนบริษัทฯ ต้องไปรอที่วัดแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ตรงข้ามพระบรมมหาราชวัง (อาจหมายถึงวัดธรรมิกราช) จนถึงประมาณบ่ายสองโมงจึงได้รับเชิญให้เข้าวัง เดอ มาเรสและสเมาท่นเดินเข้าไปในพระราชวังด้วยเท้าเปล่าตามประเพณีราชสำนักสยาม แม้ว่าพื้นจะเปียกแฉะหลังฝนตก หลังจากผ่านประตูชั้นที่สาม สเมาท่น บรรยายว่ามีช้างลักษณะดียืนอยู่และ “คนรับใช้ของขุนนาง” ร่วมพันคนรอเจ้านายที่มาร่วมพิธีอยู่ด้วย เขาสังเกตเห็นว่ามีการรักษาเวรยามที่ประตูชั้นสุดท้ายอย่างเข้มงวด หลังประตูชั้นที่สามเป็นจัตุรัสใหญ่ มีแถวทหารติดอาวุธประมาณ ๕,๐๐๐-๖,๐๐๐ คน ชาวฮอลันดาทั้งสองต้องก้มลงถวายบังคมไปยังทิศทางที่พระมหากษัตริย์ประทับอยู่ จากนั้นได้รับอนุญาตให้เดินประนมมือโดยหยุดถวายบังคมเป็นระยะๆ เมื่อถึงสุดเขตจัตุรัสนี้พวกเขาต้องข้ามสะพานไม้ขนาดเล็กซึ่งมีน้ำลักษณะดีสองตัวตกแต่งด้วยเครื่องทองและอัญมณีอย่างงดงามยืนอยู่แต่ละข้างของสะพานนั้น จากนั้นพวกเขาจึงเข้าสู่พระลานซึ่งอยู่ทางขวาของท้องพระโรงใหญ่ คือ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ด้านหน้ามีมุขเด็จซึ่งทั้งสองข้างมีช้างอยู่ข้างละสองตัว ข้าราชการบริหารทุกคนก้มกราบอยู่สองข้างของพระลานนี้ ชาวฮอลันดาทั้งสองคลานขึ้นไปทางบันไดฝั่งขวาของมุขเด็จ สเมาท่นบรรยายว่าท้องพระโรงซึ่งมีขนาดใหญ่และยาวมากมีเสาไม้จำนวนสี่แถว แถวละ ๕๐ ต้น สองแถวในตอกลางของท้องพระโรงสูงกว่าสองแถวนอก ซึ่งแสดงว่าหลังคานั้นลดชั้นลาดลงมา ระหว่างผนังของพระที่นั่งกับเสาแถวนอกเป็นที่นั่งของชาวพนักงานประโคมและมหาดเล็ก ถัดมาระหว่างเสาแถวนอกและในคือกลุ่มขุนนางชั้นผู้น้อยกว่า และที่อยู่ตรงกลางคือกลุ่มขุนนางผู้ใหญ่ สเมาท่นประมาณว่ามีขุนนางประมาณ ๔๐๐-๕๐๐ คนในเวลานั้น พวกฮอลันดาได้รับที่นั่งใกล้กับพระราชบัลลังก์ต่อหน้าพวกเขาเป็นที่แสดงของกำนัลจากฮอลแลนด์และต้นไม้เงินต้นไม้ทองจาก

รัฐบรรณาการของสยาม ทั้งสองสิ่งเป็นเครื่องแสดงพระเกียรติยศของกษัตริย์แห่งอยุธยาในระดับนานาชาติ อีกด้านหนึ่งเป็นกลุ่มขุนนางชั้นสูงราว ๒๐ คนนั่งล้อมพระราชลาสน์จากฮอลแลนด์ซึ่งประดิษฐานอยู่บนพานทอง ความสูงราวสามฟุต ตามความเข้าใจของสเฆาเท่นพระราชบัลลังก์มีองค์ประกอบสามส่วน มีรูปทรงแบบ “พีระมิด” สลักเลลาอย่างงดงาม ลงรักปิดทองและประดับมุก แต่ละข้างมี “ร่ม” (ฉัตร) หลากขนาด ที่สูงที่สุดสูงถึง ๗ ฟุตปักบนเสาทองสูง ๒๕ ฟุต ซึ่งน่าจะหมายถึงพระมหาเศวตฉัตร แม้จะเห็นได้ชัดว่าสเฆาเท่นประทับใจกับพระราชพิธีอย่างยิ่ง แต่ก็อดไม่ได้ที่จะหาข้อติติงเรื่องการทาสีภายในห้องพระโรงที่ไม่มีคุณภาพ และเสื่อสานคุณภาพต่ำที่ใช้ปูพื้น^{๙๙}

วังหลวงและวัดหลวงในพระราชพิธีอื่นๆ

ชาวต่างชาติที่ได้รับเชิญให้เข้าร่วมพระราชพิธีต่างๆ ของราชสำนักแห่งอยุธยาคงตระหนักถึงความแตกต่างสำคัญประการหนึ่งระหว่างการรับคณะทูตต่างชาติซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวกับพระราชพิธีที่เป็นการปฏิบัติประจำ นั่นคือขณะที่การรับคณะทูตจะให้ความสนใจกับชาติที่ส่งคณะทูตมาเป็นหลัก แต่พระราชพิธีที่ราชสำนักปฏิบัติเป็นประจำถือเป็นโอกาสที่พระมหากษัตริย์จะแสดงความมีไมตรีจิตแก่ตัวแทนของชุมชนต่างชาติที่สำคัญต่างๆ ในอาณาจักรของพระองค์และถือเป็นโอกาสที่ตัวแทนชุมชนต่างชาติเหล่านี้จะแข่งขันกันเพื่อได้รับความสนพระทัยจากพระมหากษัตริย์ ดังนั้นแม้ว่าโดยทั่วไปแล้วพวกฮอลันดาเห็นว่าวัดในพุทธศาสนาเป็นสถานที่บูชารูปเคารพ (idolatri) อันหมายถึงพระพุทธรูป ซึ่งขัดกับความเชื่อทางศาสนาคริสต์ของตน พวกเขาที่ยินดีเข้าร่วมพระราชพิธีต่างๆ ในวัดเมื่อได้รับเชิญจากทางราชสำนัก เพื่อตอบแทนพระราชไมตรีของกษัตริย์แห่งสยาม เมื่อพระคลังขอให้พวกฮอลันดามีส่วนร่วมในการบูรณะวัดพระศรีสรรเพชญ์ ฟัน ฟลิต แจ้งว่าศาสนาของพวกฮอลันดานั้นแตกต่างจากของพวกสยาม ซึ่งไม่อนุญาตให้พวกเขาเข้าวัดและพระเจ้าในพุทธศาสนา แต่พวกฮอลันดาก็พร้อมที่จะรับใช้กษัตริย์แห่งสยามและ

^{๙๙} VOC 1098, Wijtloopich verhael... Schouten, fo. 25r-v.

ช่วยเหลือขุนนางของพระองค์^{๑๐๐}

ฟัน ฟลิตแสดงให้เห็นบรรยากาศความเป็นนานาชาติของพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลงานหนึ่งในพระอารามหลวงว่า “เมื่อพระเจ้าแผ่นดินนำของถวายไปยังวัดหน้าพระธาตุ (คือ วัดมหาธาตุ - ผู้เขียนบทความ) ตามธรรมเนียมที่ปฏิบัติ (ประเทศสยาม) พิธีนี้ทำกันอย่างเอิกเกริกหรือหรรมากรและราชทูตจากอาจีน (คือ อาเจะห์ - ผู้เขียนบทความ) กับพวกราชทูตชาติต่างๆ และข้าราชการประจำส่วนใหญ่ก็ได้รับอนุญาตให้เข้าไปนั่งในโบสถ์ด้วย”^{๑๐๑}

รายงานถึงผู้บริหารบริษัทของหัวหน้าสถานีฟัน ฟลิตหลายฉบับแสดงให้เห็นว่า พวกลูกจ้างบริษัทก็ได้รับการปฏิบัติอย่างให้เกียรติจากราชสำนักอยุธยา ในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๖๓๖ คนของวีโอซีจำนวน ๔๐ คนได้รับเชิญให้เข้าร่วมงานพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดมหาธาตุพิธีหนึ่ง ซึ่งเป็นหนึ่งในไม่กี่โอกาสที่พระมหากษัตริย์จะปรากฏพระองค์ต่อสาธารณะ ทางราชสำนักได้จัดที่นั่งที่เหมาะสม ณ “สี่แยกที่ใหญ่ที่สุดของเมือง” ให้พวกฮอลันดาได้ชมขบวนเสด็จพระราชดำเนินจากพระราชวังหลวงไปยังวัดมหาธาตุ^{๑๐๒}

ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๖๓๗ ฟัน ฟลิตบันทึกว่าพวกฮอลันดาได้รับเชิญให้เข้าร่วมการบำเพ็ญพระราชกุศลประจำปีที่วัดมหาธาตุ ในครั้งนั้นพระเจ้าปราสาททองทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการประกอบพระราชพิธีดังกล่าว แต่ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินด้วยพระองค์เอง พระองค์ทรงมีพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้พวกพ่อค้ามัวร์ในอยุธยา มาออกร้านในบริเวณวัดและตกแต่งร้านค้าของตนด้วยสินค้าจำพวกผ้าอินเดียราคาแพง และของประดับที่สวยงามต่างๆ^{๑๐๓} อีกทั้งโปรดเกล้าฯ ให้ผู้คนจากละแวกนั้นมาเปิด

^{๑๐๐} VOC 1125, Dagregister, Van Vliet, 29 Aug. 1637, fo. 633r.

^{๑๐๑} ฟัน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม”, หน้า ๖๔.

^{๑๐๒} VOC 1119, Dagregister, Schouten, 22 Oct. 1636, fos. 1323-4.

^{๑๐๓} “มัวร์” เป็นคำที่ใช้ทางปฏิบัติแล้วชาวยุโรปในยุคก่อนสมัยใหม่ใช้เรียกรวมคนหลายกลุ่มที่มีอัตลักษณ์ร่วมกันคือการนับถือศาสนาอิสลาม เช่น ชาวอินเดียมุสลิม ชาวเปอร์เซีย ชาวเตอร์ก เป็นต้น หากเอกสารไม่ได้ระบุอย่างแน่ชัดว่าเป็น “มัวร์” ที่มาจากแห่งไหน การใช้คำนี้ก็ทำให้เกิดความไม่ชัดเจนในอัตลักษณ์ของผู้ที่ถูกกล่าวถึงได้เช่นเดียวกับคำว่า “แขก” ในภาษาไทย

ร้านขายสินค้ามีค่าต่างๆ ซึ่งน่าจะเสียตายเป็นพัน ฟลิตไม่ได้อธิบายว่าสินค้ามีค่าเหล่านี้คืออะไรบ้าง ราชสำนักขอความร่วมมือจากบริษัททริโอซีให้ยืม “ของแปลก” ที่เอกสารไม่ได้ระบุว่าคืออะไรเช่นกันไปแสดงในงานนี้ด้วย ออกญาพระคลังอธิบายต่อพันฟลิตว่าการเข้าร่วมพิธีของชาวฮอลันดาและตัวแทนของชุมชนต่างชาติที่สำคัญอื่นๆ ในพระราชพิธีเป็นเครื่องแสดงถึงความยิ่งใหญ่และมั่งคั่งของสยาม ซึ่งในกรณีนี้ราชสำนักต้องการสร้างความประทับใจให้แก่คณะราชทูตจากพะโคที่พำนักอยู่ในอยุธยาในช่วงเวลานั้น^{๑๘}

ต่อมาในเดือนตุลาคมในปีเดียวกันนั้น ลูกจ้างบริษัทได้รับเชิญให้เข้าร่วมการบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดหลายวัดรอบกรุงศรีอยุธยา ซึ่งน่าจะหมายถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน เป็นอีกครั้งหนึ่งที่ออกญาพระคลังหว่านล้อมพวกเขาให้เข้าร่วมด้วยเหตุผลว่าเพื่อเป็นการเอาใจพระมหากษัตริย์สยามและไม่ใช่ “พระเจ้าของสยาม” ดังนั้นพวกฮอลันดาร่วมสามสิบคนจึงร่วมเข้าร่วมพิธีนี้ร่วมกับผู้แทนชุมชนต่างชาติที่สำคัญอื่นๆ เช่น พวกมัวร์ มาเลย์ โปรตุเกส พวกฮอลันดาขอต่อรื่องว่าพวกเขาต้องการเข้าร่วมแค่บางส่วนของพิธี ซึ่งเริ่มขึ้นที่วัดมหาธาตุ^{๑๙} ในรายงานฉบับนี้วันวิไลให้รายละเอียดมากขึ้นเกี่ยวกับวัดมหาธาตุซึ่งเขาบรรยายว่าเป็นวัดที่สวยงามและมีชื่อเสียงมากที่สุดในอาณาจักรและยังได้เล่าถึงประวัติก่อนหน้านั้นไม่นานของพระอารามหลวงแห่งนี้ด้วย

“พระปรางค์ของวัดจุฑา ก็หักพังลงในปี ค.ศ. ๑๖๓๒ ประมาณเดือนสิงหาคม โดยไม่ใช่ว่าผลมาจากสภาพอากาศ เหตุการณ์นี้ถูกมองว่าเป็นลางบอกเหตุแต่พวกพราหมณ์และใคร่ไม่ยอมเปิดเผยการทำนายของพวกเขา นับแต่นั้นพระปรางค์แห่งนั้นด้วยพระบรมราชโองการของพระเจ้าอยู่หัวจึงถูกสร้างใหม่และเกือบจะเสร็จสมบูรณ์ใน ค.ศ. ๑๖๓๓ ด้วยความสูง ๒๐๐ ฟุต แต่ทั้งหมด ... พังทลายลงอีกครั้งอย่างไม่คาดฝันเหมือนในปีก่อนหน้า อย่างไรก็ตามการก่อสร้างเริ่มใหม่และเสร็จ

^{๑๘} VOC 1125, Dagregister, Van Vliet, 12 Aug. 1637, fo. 629r-v.

^{๑๙} VOC 1139, Dagregister, Van Vliet, 26 Oct. 1641, fo. 774v.

สมบูรณ์อย่างงดงาม พระปรางค์ทั้งองค์ตั้งแต่ยอดถึงฐานเคลือบด้วยตะกั่วและปิดทอง มีจำนวนพระพุทธรูปทองและเงินจำนวนมากฝังอยู่ภายในพระปรางค์ และตั้งที่พวกเราได้อินมา มีสมบัติฝังไว้ที่นี่ (ประกอบด้วยแท่งทอง เหริญเงิน อัญมณี และเครื่องเพชรพลอย) จำนวนมากเสียจนถ้าราชอาณาจักรสยามจะต้องถูกทำลายลงสมบัติเหล่านี้จะถูกใช้จ่ายเพื่อฟื้นฟูบูรณะอาณาจักร^{๒๐}

พัน ฟลิตกล่าวไว้ในที่อื่นด้วยว่าพวกสยามใช้ “คนเฝ้าที่ตายแล้วเป็นจำนวนมาก” เพื่อปกป้องสมบัติที่ฝังไว้ ซึ่งคงหมายถึงการบูชาวิญญาณมนุษย์ แต่เขาก็กล่าวหาว่าพระเจ้าปราสาททองเองทรงนำสมบัติจากชุมชนสมบัติเหล่านี้ไปใช้^{๒๑}

ในโอกาสที่กล่าวถึงข้างต้น พัน ฟลิตยังได้พรรณนาสถาปัตยกรรมของวัดมหาธาตุและพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในวันนั้น ดังนี้

“วัดถูกสร้างขึ้นอย่างมีฝีมือและน่าสนใจ ... ระเบียงคดประดับด้วยรูปปั้น (พระพุทธรูป) ทองแดงและหินมากกว่า ๘๐๐-๙๐๐ รูป หลายรูปสูงมาก และที่เล็กที่สุดสูงสามฟุต รูปปั้นทั้งหมดปิดทองอย่างงดงามตั้งแต่ศีรษะที่ไร้การเคลื่อนไหวจนถึงเท้าที่ยับเขยื้อนไม่ได้ นอกจากนั้นแล้วมีรูปปั้นขนาดเล็กจำนวนมากจนแทบจะนับไม่ถ้วนและถูกวางไว้รอบรูปปั้นขนาดใหญ่ พระคลังห่มผ้ารอบคอกและออกของรูปปั้นใหญ่ทุกรูปตามธรรมเนียมสยาม^{๒๒}”

พัน ฟลิตและคนของเขาติดตามขบวนของออกญาพระคลังไปทำพิธีกรรมเช่นเดียวกันนี้ที่วัดที่มีชื่อเสียงอีกสามแห่ง (ไม่ได้ระบุชื่อ) ซึ่งเขาเห็นว่าสร้างอย่างมีฝีมือและตกแต่งอย่างงดงามเช่นกัน แม้ว่าพัน ฟลิตจะชื่นชมความงดงามของวัดเหล่านี้ เขาคิดว่า

^{๒๐} VOC 1125, Dagregister, Van Vliet, 19 Aug. 1637, fos. 630r-631r. พัน ฟลิตระบุสาเหตุของการพังทลายว่าเกิดจากพายุใหญ่ ดู ฟาน ฟลิต (วันวิไล). “จดหมายเหตุฟาน ฟลิต”. ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วันวิไล)*. แปลโดย นันทา วรเนตติวงศ์. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๓, หน้า ๒๔๕.

^{๒๑} ฟาน ฟลิต. “จดหมายเหตุฟาน ฟลิต”, หน้า ๒๔๖-๒๔๗.

^{๒๒} VOC 1125, Dagregister, Van Vliet, 19 Aug. 1637, fo. 630v.

“เงินจำนวนมากถูกใช้อย่างไม่มีประโยชน์ในการบูชาที่นำข้า (ในสายตาของพวกเรา) นี้ แต่คนนอกที่หลงทางเหล่านี้กระตือรือร้นและมีมติดอกในความเชื่อถือไขกลางของพวกเขาเสียจนพวกเขาเชื่อมั่นว่าความเจริญรุ่งเรืองของพวกเขาจะงอกเงยจากการบูชานั้น เช่นนี้เองสยามจึงเป็นเหมือนถ้วยที่ไม่มีก้นและจะคงเป็นอยู่เช่นนั้นเพราะความมั่งคั่งทั้งหมดถูกใช้จ่าย (โดยกษัตริย์และขุนนาง โดยคนรวยและคนธรรมดา) ไปกับการสร้างและบูรณะวัด ปราสาท เจดีย์ และการบูชารูปปั้น”^{๕๔}

พิน ฟลิตไม่ใช่นักคนเดียวที่คิดถึงเรื่องได้เสียทางเศรษฐกิจมากกว่าคุณค่าทางจิตใจของการอุทิศเพื่อศาสนาเช่นนี้ พิน ไนเอนโรเดอซึ่งประทับใจกับความมีขันติธรรมต่อศาสนาอื่นๆ ของชาวสยามก็ยังไม่ชอบใจที่ชาวสยาม “สิ้นเปลืองเงินจำนวนมากและทรัพยากรอีกมากมายกับพระเจ้า ศาล และวัดของพวกเขา” ซึ่ง “มีประโยชน์น้อยมากต่อพวกเขา”^{๕๕}

ในเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๖๓๙ เมื่อปีจุลศักราช ๑๐๐๐ กำลังจะมาถึง ราชสำนักสยามได้เตรียมการปิดเป่าเหตุเภทภัยที่เชื่อว่าจะมาพร้อมกับปีนั้น พระเจ้าปราสาททองจึงโปรดให้มีการสมโภชเพื่อฉลองรับศักราชใหม่เป็นเวลาสามวัน โดยมีศูนย์กลางของการเฉลิมฉลองอยู่ที่ “พระลานพระราชวังสวนนอกของพระราชวังหลวง” พิน ฟลิตไม่ได้พยายามอธิบายสาเหตุที่มาของการสมโภชแต่ให้ความสนใจกับบรรยากาศของพระราชพิธี อีกครั้งหนึ่งเขาแสดงให้เห็นบรรยากาศความเป็นนานาชาติที่เกิดขึ้นในพระราชวังหลวงแห่งอยุธยา พิน ฟลิตและทูตจากเบงกอล มุกตา เบก (Mukhtar Beg) ได้รับเชิญเข้าสู่ปราสาทโดยเดินทางหลังขุนนางระดับออกญาและอยู่หน้าขุนนางระดับรองลงไป ทูตจากล้านช้างและพะโคก็ได้ได้รับเชิญเข้าร่วมเช่นกัน โดยที่พวกเขาต้องคลานผ่านลานกว้างเป็นระยะทางประมาณ ๒๐๐

^{๕๔} VOC 1125, Dagregister, Van Vliet, 19 Aug. 1637, fo. 631r.

^{๕๕} Van Nijenrode, “Remonstrantie”, pp. 182, 188. นักการทูตชาวฝรั่งเศส เดอ ชัวซี ก็มีความเห็นทำนองเดียวกันว่าไม่เป็นการดีที่กษัตริย์สยามเก็บงำเงินทองไว้ในท้องพระคลัง แทนที่จะนำไปใช้จ่ายในระบบเศรษฐกิจของประเทศ ดู François-Timoléon de Choisy, *Journal of a Voyage to Siam, 1685-1686*. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1993, pp. 174-5.

ก้าวและถวายบังคมเป็นระยะๆ ตลอดทาง พิน ฟลิตแสดงความประหลาดใจที่ทั้งที่ชุมนุมแสดงความเคารพพระมหากษัตริย์ด้วยความเจียมขนาดที่ว่า “ท่ามกลางผู้คนหลายพันคน พวกเรา (หลังจากที่ดนตรีหยุดลง) ได้ยินเพียงเสียงนกร้องเหนือศีรษะ—สิ่งที่ดูเหมือนจะเป็นสิ่งมหัศจรรย์แต่เป็นเรื่องจริง” แม้กระทั่งออกญาจักรีและออกญาเวลาโหมซึ่งเป็นขุนนางที่สำคัญที่สุดในอาณาจักรก็ล้วนแต่นั่งนิ่งตลอดเวลาด้วยสองมือพนมและก้มหน้าแม้ว่าพวกเขาจะนั่งอยู่ไกลเกินกว่าที่พระมหากษัตริย์จะทอดพระเนตรเห็น เหล่าผู้เข้าร่วมได้รับความบันเทิงด้วยการแสดงต่างๆ อาทิ ละคร่า ศิลปะการต่อสู้ รำดาบ การขีม้า การต่อสู้ระหว่างนักขีม้ากับช้าง และการชนช้าง ฯลฯ^{๕๖}

อย่างไรก็ตาม พวกฮอลันดาตระหนักว่าพระราชวังหลวงไม่ได้เปิดรับคนนอกทั้งที่เป็นชาวสยามและชาวต่างชาติเพียงในโอกาสของการเฉลิมฉลองเท่านั้น เท่าที่เอกสารปรากฏ พวกฮอลันดามีโอกาสเข้าร่วมงานพระเมรุของเจ้านายฝ่ายในถึงสองครั้งซึ่งจัดขึ้น ครั้งแรกเป็นงานพระเมรุของพระราชธิดาของพระเจ้าปราสาททองในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๖๕๐ ราชสำนักสยามได้เชิญหัวหน้าสถานการค้าขณะนั้น ยัน พิน เมาดิน (Jan van Muyden) และคนของเขา รวมถึงยัน สเตราส์ที่ได้กล่าวถึงแล้วในตอนต้นซึ่งได้เขียนบันทึกพระราชพิธีครั้งนี้ไว้ เข้าร่วมพิธีที่ “กลางลานหน้าพระราชวัง”^{๕๗} ครั้งที่สองเป็นงานพระศพของพระอัศรมเหสีในสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๖๓๘ ที่เขตพระราชฐาน “ชั้นที่สามซึ่งเป็นชั้นในสุด” ของ “พระราชวังเก่าหรือพระราชวังใหญ่”^{๕๘}

ถึงแม้ว่าลูกจ้างบริษัทวีไอซีจะเห็นว่าการรับทูตเป็นส่วนหนึ่งที่จำเป็นของพิธีกรรมราชสำนักซึ่งเป็นหน้าที่ของพวกเขาที่ต้องเข้าร่วม แต่พวกเขามีความเห็น

^{๕๖} VOC 1131, Dagregister, Van Vliet, 16 Apr. 1639, fos. 868-9.

^{๕๗} Struys, “The Perillous and most Unhappy Voyages of John Struys”, pp. 196-202.

^{๕๘} VOC 2438, Dagregister, Theodorus van den Heuvel, 28 & 29 Jan. 1738, fos. 502-509.

แตกต่างไปต่อพระราชพิธีและการเฉลิมฉลองประเภทอื่นๆ บ้างมองว่าการเชิญพวกเขาเข้าร่วมพิธีเหล่านี้เป็นการแสดงว่าราชสำนักสยามให้เกียรติพวกเขาอย่างสูง บ้างก็เห็นว่าเป็นการเสียเวลาทำงาน โดยพื้นฐานแล้วพวกเขาไม่ได้ให้ความร่วมมืออย่างจริงจังกับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ถูกราชสำนักขอความร่วมมือในการสร้างและบูรณะวัดในพุทธศาสนา ซึ่งกระทบผลประโยชน์ของบริษัท ทั้งการที่บริษัทต้องบริจาคของเพื่อการนั้นและการเกณฑ์แรงงานไปเตรียมพระราชพิธีและสร้างหรือบูรณะวัดหลวงทำให้บริษัทขาดคนทำงาน พัน พลิตถึงกับแสดงความไม่พอใจว่ากษัตริย์และราชสำนักสยามใช้ประโยชน์จากชาวต่างชาติในการแสดงความรุ่งเรืองของอาณาจักร อย่างไรก็ตาม พวกเขา ก็พร้อมจะร่วมมือหากจะทำให้กษัตริย์สยามพอพระทัยซึ่งจะเป็นผลดีต่อการค้าของบริษัทและความเป็นอยู่ของลูกจ้างบริษัทในสยาม

พระราชวังหลวงในการเมืองอยุธยา

กรุงศรีอยุธยามีลักษณะเป็นทั้งพระนครหลวงและป้อมปราการ ภายในกำแพงเมืองยังมีพระบรมมหาราชวังที่มีกำแพงกันโดยรอบเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของแผ่นดิน พวกเขาขอลั่นดาลแล้วถึงสถานที่แห่งนี้ทั้งในฐานะที่เป็น “พระราชวังหลวง” และ “ราชสำนัก” มีสถานะเป็นทั้งที่ประทับของกษัตริย์และศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดินที่กำหนดกิจการบ้านเมืองที่สำคัญส่วนใหญ่ พ่อค้าชาวฮอลันดาหลายคนต้องเข้าพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ณ ที่นี้ บางคนก็มีโอกาสได้เข้าเฝ้ากษัตริย์สยามเป็นการส่วนตัวนอกเหนือโอกาสพระราชพิธี พระราชวังหลวงจึงปรากฏในเอกสารฮอลันดาอยู่เป็นประจำ อย่างไรก็ตาม พวกเขา ก็ได้รับรู้หรือเป็นพยานรู้เห็นการโจมตีศูนย์กลางทางอำนาจของสยามแห่งนี้หลายครั้งหลายหนตลอดระยะเวลาที่ค้าขายกับอยุธยา

พัน พลิตกล่าวย้อนไปถึงการโจมตีของพวกญี่ปุ่นในสมัยพระเจ้าทรงธรรมซึ่งเกิดขึ้นใน ค.ศ. ๑๖๑๑ หรือ ๑๖๑๒ ก่อนที่เขาจะมาถึงสยาม “พระองค์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ใจบุญ จนกระทั่งชาวสยามอ้างว่าพระองค์ไม่มีศัตรูเลยในโลกนี้ ...

อย่างไรก็ดีก็มีเหตุการณ์เกิดขึ้นตรงข้ามกับที่คาดคิดไว้ พระองค์ทรงถูกชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในสยามจับในพระราชวังของพระองค์เอง”^{๑๑๑} ชาวญี่ปุ่นไม่ใช่ชาวต่างชาติกลุ่มแรกที่พยายามปองร้ายกษัตริย์สยามด้วยการเข้าโจมตีพระบรมมหาราชวังสมัยก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่หนึ่ง ค.ศ. ๑๕๖๔ พวกเขาติดตามเคยกพยายามบุกยึดพระราชวังหลวง”^{๑๑๒}

พระราชวังหลวงมีบทบาทสำคัญในเรื่องเล่าของพัน พลิตว่าด้วยความผันผวนทางการเมืองในปลายรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรมที่จะนำไปสู่การชิงราชสมบัติระหว่างพระอนุชาและพระราชโอรสของพระองค์ ก่อนจะจบลงด้วยการปราบดาภิเษกของพระเจ้าปราสาททองและกำเนิดราชวงศ์ใหม่ ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นภายในระยะเวลาสั้นกว่าหนึ่งปีระหว่าง ค.ศ. ๑๖๒๘-๑๖๒๙ เรื่องเริ่มด้วยการที่พระเจ้าทรงธรรมซึ่งทรงประชวรหนัก ทรงคล้อยตามคำแนะนำของออกญาศรีวรวงศ์หรือพระเจ้าปราสาททองในอนาคต ซึ่งเป็นพระญาติและทรงเลือกพระราชโอรสองค์โตเป็นรัชทายาทแทนที่จะเป็นพระอนุชา พระเจ้าทรงธรรมทรงขอให้ออกญาศรีวรวงศ์ให้ความช่วยเหลือพระราชโอรสให้ได้ครองราชสมบัติ ระหว่างที่พระมหากษัตริย์ทรงประชวรนั้นออกญาศรีวรวงศ์สั่งให้กวดขันทางเข้าออกพระราชวังหลวงทุกด้านอย่างเคร่งครัด ไม่ให้ใครเข้าไปในพระราชวังโดยไม่ได้รับอนุญาตจากตนเอง และทำตนเป็นผู้เดียวที่รับสนองพระราชโองการและนำมาแจ้งต่อที่ประชุมขุนนางเหล่านี้แสดงว่าออกญาศรีวรวงศ์สามารถควบคุมการติดต่อระหว่างพระมหากษัตริย์และขุนนางอื่นๆ อาจกล่าวได้ว่า สถานะที่เป็นที่ไว้วางใจของพระเจ้าทรงธรรมทำให้ออกญาศรีวรวงศ์สามารถควบคุมการเข้าออกพระราชวังหลวง และในทางกลับกัน

^{๑๑๑} ฟาน พลิต (วันวลิต). “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต”. ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน พลิต (วันวลิต)*. แปลโดย นันทา วรเนตวงศ์. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๗, หน้า ๒๓๔.

^{๑๑๒} A. Teeuw and D. K. Wyatt. *The Story of Patani*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1970, pp. 157-161. เหตุการณ์นี้ได้รับการบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับ

การควบคุมการเข้าออกพระราชวังหลวงนั้นก็ทำให้ออกญาศรีวรวงศ์ผูกขาดการรับรู้ข่าวสารของพระเจ้าแผ่นดินได้และทำให้พระองค์ต้องพึ่งพาแต่ออกญาเท่านั้น นอกจากนี้ พันธุ์เล่าต่อไปว่า ออกญาศรีวรวงศ์ยัง “ลอบนำ” ทหารเข้ามาไว้ในวังอีก ๕,๐๐๐ คนบวกกับทหารอีก ๑๐,๐๐๐ คน ที่นำเข้ามาในตัวเมืองอยุธยา แม้จะมีคำถามว่าใครจะสามารถ “ลอบนำ” คนหลายพันคนเข้ามาในพระราชวังที่แม้ว่าจะกว้างใหญ่ได้จริงหรือไม่ แต่เรื่องเล่าของพันธุ์ พลิตก็สะท้อนให้เห็นว่าความสำเร็จขั้นแรกในเส้นทางสู่อำนาจของออกญาศรีวรวงศ์คือการควบคุมพระราชวังหลวง^{๑๖} หลังจากที้ออกญาศรีวรวงศ์สนับสนุนให้พระราชโอรสองค์โตของพระเจ้าทรงธรรมขึ้นครองราชย์ได้สำเร็จโดยเฉลิมพระนามพระเชษฐาธิราชและเขาได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นออกญาภักโหม เขาก็กระทำการชิงราชสมบัติจากพระเชษฐาธิราช และเช่นเดียวกับเหตุการณ์การชิงอำนาจส่วนใหญ่ของราชสำนักอยุธยา ออกญาภักโหมและพวกทำการโจมตีพระราชวังหลวงและเข้าจับกุมพระเชษฐาธิราชและผู้สนับสนุน^{๑๗}

ดูเหมือนว่าวงจรแห่งความชั่วร้ายของการเมืองราชสำนักอยุธยาจะเวียนกลับมาอีกครั้งใน ค.ศ. ๑๖๕๖ เมื่อพระเจ้าปราสาททองเสด็จสวรรคต เกิดการชิงราชบัลลังก์ถึงสองครั้งภายในเวลาอันสั้น โพลเคอร์ส เวสเตอร์โวลด์ (Volkerus Westerwolt) หัวหน้าสถานีวิโอซีในขณะนั้นได้บันทึกเหตุการณ์ดังกล่าวไว้แม้ว่าจะไม่ละเอียดนัก แต่ก็ให้ภาพที่ชัดเจนกว่าที่พงศาวดารไทยให้^{๑๘} หลังจากทีพระนารายณ์ช่วยพระศรีสุธรรมราชาซึ่งเป็นพระอนุชาของพระเจ้าปราสาททองกำจัดเจ้าฟ้าไชยซึ่งเป็นพระเชษฐาของพระองค์เอง พระนารายณ์ก็ทำการชิงบัลลังก์จากพระศรีสุธรรมราชาเสียเอง แม้เวสเตอร์โวลด์จะไม่มีปัญหาเกี่ยวกับชัยชนะของสมเด็จพระ

^{๑๖} พันธุ์ พลิต. “จดหมายเหตุพันธุ์ พลิต”, หน้า ๒๖๐-๒๖๑.

^{๑๗} พันธุ์ พลิต. “จดหมายเหตุพันธุ์ พลิต”, หน้า ๒๕๓.

^{๑๘} รายละเอียดของบันทึกของเวสเตอร์โวลด์ที่กล่าวถึงการชิงราชสมบัติในช่วงนี้

ดู Dhiravat na Pombejra. “The Accession of King Narai According to Dutch Sources”. Crossroads of Thai and Dutch History (Proceedings of the International Symposium). Bangkok: SEAMEO-SPAFA, 2007. 163-182.

นารายณ์ซึ่งเป็นผู้ที่คุ้นเคยดีกับพวกฮอลันดา หัวหน้าสถานีนอดแสดงความประหลาดใจไม่ได้ที่ศูนย์กลางทางอำนาจของสยาม คือ พระบรมมหาราชวัง ได้ตกอยู่ในมือของผู้โจมตีถึงสองครั้งภายในระยะเวลาเพียงสองเดือนครึ่ง พร้อมกันนั้นยังวิจารณ์ความไร้ประสิทธิภาพในการระดมพลเพื่อการปกป้องกษัตริย์และพระราชวังของพวกสยามว่า “ระหว่างที่โจมตีพระราชวัง ไม่มีใครนอกจากพวกมาเลย์และพวกญี่ปุ่นที่มีปืน” เพราะ “ปกติแล้วชายชาวสยามไปสงครามโดยมีอาวุธแค่เป็นดาบและหอก หรือไม่มีอาวุธเลย และคนธรรมดาสามัญไม่มีใครมีปืน” เขายังตั้งข้อสังเกตอีกว่าแทบไม่เห็นร่องรอยของความเสียหายจากการโจมตีพระราชวังหลวง “ดูเหมือนว่าผู้เข้าโจมตีราชสำนักพยายามหลีกเลี่ยงการสร้าง ความเสียหาย”^{๑๙}

ในครึ่งหลังของรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พระองค์ทรงมีวัตรปฏิบัติที่ต่างไปจากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ก่อนหน้าพระองค์ ด้วยทรงเสด็จไปประทับนอกพระนครหลวงที่ลพบุรีเป็นเวลาหลายเดือนต่อปี ส่งผลให้เกิดการย้ายศูนย์กลางการบริหารกิจการแผ่นดินบางส่วนไปยังลพบุรีด้วย โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศและกิจการที่เกี่ยวกับชาวต่างชาติ เนื่องจากออกญาพระคลังจะต้องตามเสด็จพระมหากษัตริย์ด้วย พวกฮอลันดาจึงได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงนี้ด้วย ลูกจ้างบริษัทวิโอซีหลายคนทำงานในสยามในช่วงทศวรรษที่ ๑๖๗๐ และ ๑๖๘๐ ต้องเดินทางไปเจรจการค้ากับราชสำนักสยามที่ลพบุรี บางคนมีโอกาสได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ที่พระราชวังที่นั่น แต่น่าเสียดายที่ไม่มีใครเขียนเล่าถึงพระราชวังแห่งนี้ในรายละเอียด เอกสารฮอลันดาได้กล่าวถึงเหตุการณ์กบฏโดยกลุ่มแขกมัทกะสันท์ที่ลี้ภัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. ๑๖๕๖ แต่รายงานแค่ว่ากลุ่มกบฏเข้าโจมตีพระราชวังหลวงในกรุงศรีอยุธยา

แม้ว่าพระเพทราชาและผู้สนับสนุนจะเป็นฝ่ายได้รับชัยชนะในการชิงอำนาจที่ดำเนินไปในช่วงตั้งแต่เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ประชวรหนักจนเสด็จสวรรคตในที่สุด รัชสมัยของสมเด็จพระเพทราชาต้องเผชิญกับการท้าทายทางการเมืองหลายครั้ง

^{๑๙} VOC 1219, Rapport, Westerwolt. 16 Nov. 1656, fo. 824v.

ซึ่งรวมถึงการกบฏครั้งใหญ่ที่เมืองโคราชและบริเวณใกล้เคียงใน ค.ศ. ๑๖๙๙ ก็เตียน ตันต์ (Gideon Tant) หัวหน้าสถานีวีไอซีในอยุธยาขณะนั้นรายงานกลับไปยังกรุงปัตตาเวียว่า การกบฏที่หัวเมืองก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวายภายในราชสำนักที่อยุธยาไปด้วย ตันต์ระบุว่าเมื่อวันที่ ๙ มกราคม ค.ศ. ๑๗๐๐ เกิดไฟไหม้และการระเบิดขึ้นที่โรงงานดินปืนซึ่งเป็นที่ผลิตอาวุธซึ่งตั้งอยู่ห่างจากกำแพงพระราชวังหลวงไปเพียง ๓๒-๓๖ เมตร แรงระเบิดรับรู้ได้ถึงสถานีการค้าของวีไอซีที่ทางใต้ของตัวเกาะ ไฟไหม้นานถึงสามชั่วโมง มีคนตาย ๑๐ ศพและบาดเจ็บอีกในจำนวนพอๆ กัน ข่าวว่าพระเพทราชาเกือบได้รับบาดเจ็บจากเศษระเบิดที่กระเด็นเข้ามาตกใน “ห้องพระโรง” ที่กำลังประทับอยู่ ตันต์อธิบายเพิ่มเติมว่าระเบิดของชาวลยามทำด้วยหนังกระเบื้องยัดไส้ด้วยดินปืน เศษกระเบื้องแตก และชิ้นส่วนกระเทาะเหล็ก ผลจากเหตุร้ายครั้งนี้ทำให้มีการย้ายโรงงานดินปืนไปทางเหนือของพระราชวังนอกกำแพงเมือง นอกจากนี้ตันต์ยังรายงานด้วยว่ามีข่าวลือว่านี่คือการวางเพลิงที่ทำโดยคนใกล้ตัวของพระเพทราชาเอง เช่นเดียวกับที่มีข่าวลือว่ากบฏที่โคราชเป็นแผนการของบางฝ่ายในราชสำนัก^{๑๖๖}

หลังการสวรรคตของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระเกิดการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกันระหว่างพระราชโอรสของพระเจ้าท้ายสระฝ่ายหนึ่งและพระมหากุปราชในพระเจ้าท้ายสระ คือ เจ้าฟ้าพร อีกฝ่ายหนึ่ง ผลปรากฏว่าฝ่ายเจ้าฟ้าพรมีชัยและพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ในนามสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เอกสารฮอลันดากล่าวว่า ในระหว่างที่ฝ่ายผู้ชนะทำการกวาดล้างผู้สนับสนุนฝ่ายตรงข้าม ออกญาพระคลังคนสุดท้ายของรัชสมัยพระเจ้าท้ายสระซึ่งมีเชื้อสายจีนหาทางลี้ภัยทางการเมืองด้วยการบวชเป็นพระ อย่างไรก็ตามเขาถูกสังหารโดยชาวมลายูมุสลิมชาวอยุธยาถือกันว่าการสังหารดังกล่าวเป็นคำสั่งของพระมหากุปราชของคโหม คือ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ แต่เชื่อได้ว่าจะเป็นที่รับรู้ของพระเจ้าบรมโกศ เหตุการณ์นี้น่าจะมีผลต่อการกระทำที่ตามมาใน ค.ศ. ๑๗๓๔ ของกลุ่มชาวจีนในอยุธยาที่รวมกำลังกันโจมตีพระราชวังหลวงด้วยการช่วยเหลือจากขุนนางไทยบางกลุ่มที่คงไม่

^{๑๖๖} VOC 1637, Missive Tant to Batavia, 17 Jan. 1700, fos. 8-9.

พอใจกษัตริย์องค์ใหม่ เป็นไปได้ว่ากลุ่มชาวจีนคงไม่พอใจการสังหารอดีตออกญาพระคลังเชื้อสายจีนซึ่งมีสถานะเป็นผู้นำชุมชนจีนในอยุธยาด้วย^{๑๖๗}

สรุป

บทบาทของพวกฮอลันดาในอยุธยาในฐานะพ่อค้า นักการทูต และข้าราชการสำนักทำให้พวกเขาอยู่ในสถานะที่จะเข้าถึงพระราชวังหลวงและพระอารามหลวงได้ พวกฮอลันดามีสำนักจึงยึดหยุ่นที่ทำให้สามารถปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขของสังคมพื้นเมืองในหลายพื้นที่ที่เข้าไปทำการค้าได้อย่างประสบความสำเร็จ พวกเขาเข้าใจความหมายหรืออย่างน้อยรับรู้ถึงความสำคัญของสถานที่เหล่านี้ในบริบทของอยุธยาไม่เพียงแต่ว่าวังและวัดเป็นสิ่งบ่งชี้ระบบการปกครองที่มีกษัตริย์เป็นผู้ผูกขาดอำนาจและวัฒนธรรมศาสนาแบบพุทธ แต่บันทึกของชาวฮอลันดาที่กล่าวถึงสถานที่เหล่านี้ยังบอกสิ่งอื่นๆ ที่สำคัญ คือ การมีอยู่ของอันตราชที่รายล้อมกษัตริย์แห่งอยุธยาและคนใกล้ชิดพระองค์ ขณะที่พระราชวังหลวงเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจสูงสุดของกษัตริย์ ในเวลาเดียวกันก็เป็นสัญลักษณ์ที่ดึงดูดการทำลายต่ออำนาจนั้น วัดหลวงสะท้อนอุดมการณ์แบบพุทธของสังคมอยุธยา แต่ขณะเดียวกันก็สื่อถึงความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของสถาบันกษัตริย์อยุธยา ซึ่งใช้พระอารามหลวงที่วิจิตรตระการตาเป็นเครื่องมือในการประกาศอำนาจของกษัตริย์

การเข้าร่วมพระราชพิธีของราชสำนักทั้งที่พระราชวังและพระอารามต่างๆ ของผู้แทนชุมชนต่างชาติที่สำคัญในอาณาจักรถูกใช้เป็นเครื่องมือในการประกาศบารมีของกษัตริย์อยุธยา ในเอกสารฮอลันดาเราเห็นภาพทั้งลูกจ้างบริษัท

^{๑๖๗} Dhiravat na Pombejra, 'Princes, Pretenders, and the Chinese Phrakhlang: an Analysis of the Dutch Evidence Concerning Siamese Court Politics, 1699-1734', in Blussé, Leonard and Gaastra, Femme (eds.), *On the Eighteenth Century as a Category of Asian History: Van Leur in Retrospect* (Aldershot, etc.: Ashgate, 1998), 107-30, 122. เหตุการณ์นี้ได้รับกรบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับ คือ ฉบับพันจันทมุทมาศ ฉบับบริติชมิวเซียม ฉบับพระพนรัตน์ และฉบับพระราชหัตถเลขา

วิโอซีที่เป็นชาวคริสต์และพ่อค้ามัวร์ที่เป็นมุสลิมนั่งเคียงข้างกันระหว่างพระราชพิธีในพระราชวังหลวงของสยามและในวัดแบบพุทธศาสนา ความพร้อมใจที่จะร่วมวัตรปฏิบัติข้ามวัฒนธรรมเช่นนี้เป็นสิ่งแปลกเปลี่ยนกับการได้รับการปฏิบัติที่ดีจากราชสำนักอยุธยาและเป็นการตอบแทนความปรารถนาดีของกษัตริย์แห่งสยามที่มีต่อพวกเขา

การสร้างพระราชวังสนามจันทร์กับพระบรมราโชบาย ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการรักษาความมั่นคงของราชอาณาจักร

ชัชพล ไชยพร*

บทคัดย่อ

เป็นที่ประจักษ์ชัดโดยทั่วกันว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นจอมปราชญ์ในศิลปศาสตร์หลากหลาย โดยเฉพาะด้านอักษรศาสตร์ กระทั่ง ทรงได้รับพระราชสมัญญา สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า แต่น้อยคนนักจะซาบซึ้งถึงพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ในด้านการรักษาความมั่นคงของราชอาณาจักร ดังปรากฏชัดได้จากการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างพระราชวังสนามจันทร์ ขึ้น ในจังหวัดนครปฐม เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๐ ตั้งแต่ครั้งยังทรงดำรงพระราชอิสริยยศที่ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทั้งนี้ หาใช่เพียงเพื่อเป็นพระราชฐานที่ทรงสำราญพระราชอิริยาบถในหัวเมืองแต่เพียงเท่านั้น หากแต่ยังทรงพระราชดำริมุ่งหมายให้พระราชวังแห่งนี้เป็นสถานยุทธศาสตร์ทางการป้องกันประเทศในยามเกิดเหตุฉุกเฉินของบ้านเมือง และยังใช้เป็นสนามซ้อมรบเสือป่าและทหาร อันอำนวยความสะดวกแก่การพิทักษ์รักษาความมั่นคงภายในอีกด้วย

* อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย